

PHILOSOPHIA
TIDSSKRIFT FOR FILOSOFI
TEMANUMMER
HUMANISTISK VIDENSKABSTEOR
ÅRGANG 8, NR. 1-2-3, 1979

FORORD

WOLFGANG FRITZ HAUG

STANDPUNKT OG SOCIALISTISK PERSPEKTIV I KRITIKKEN AF DEN POLITISKE ØKONOMI.

MOGENS PAHUUS

OM DET NORMATIVE GRUNDLAG FOR MARXISTISK HUMANVIDENSKAB.

SOLIDARISK

FORBUNDET

INDHOLDSFORTEGNELSE:

	Redaktionelt forord	s. iv
	Forord	s. v
	<u>Wolfgang Fritz Haug:</u>	
⌘	Standpunkt og socialistisk perspektiv i kritikken af den politiske økonomi.	s. 1
	<u>Mogens Pahuus:</u>	
⌘	Om det normative grundlag for marxistisk humanvidenskab.	s. 34
	<u>Hans Siggaard Jensen:</u>	
⌘	Videnskab og politik.	s. 46
	<u>Uffe Juul Jensen:</u>	
⌘	Om betingelsen for analysen af humane produkters tilblivelse og udvikling. Evolutionsteori og humanistisk videnskab.	s. 55
	<u>Asta Fink:</u>	
⌘	Idealisme som naturfortrængning.	s. 75
	<u>Rolf Reitan:</u>	
⌘	Om videnskabsteori i almindelighed. Prolegomena til overvejelser om humanistisk videnskabsteori i særdeleshed.	s. 85
	<u>Niels Svendsen:</u>	
⌘	Humanistisk videnskabsteoris interesse for "Kritisk Psykologi".	s. 91
	<u>Ole Thyssen:</u>	
	Den samfundsmæssige væren - og bevidstheden. Nogle Frankfurter-positioner.	s. 99
	<u>Bo Jacobsen og Peter Thielst:</u>	
	De humanistiske videnskaber og selvrefleksionen.	s. 115
	<u>Søren Kjørup:</u>	
	Sprog, virkelighed og kunst. Et diskussionsoplæg.	s. 125
	<u>Niels Erik Wille:</u>	
	Opgøret med strukturalismen i sprogvidenskaben.	s. 136

Carl Erik Lindberg:

Introduktion til konstruktivismen.
(Erlangenskolen)

s. 114

Niels Thomassen:

Den indholdsfuldte forståelse.
Om legitimering af humaniora.

s. 157

Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør:

Humanioras produktionsbetingelser.
Et tendiøst notat om humanioras legitimations-
problematik og "Kaffeklubbens" kunst- og kul-
turpolitik.

s. 165

Udgivet af Filosofisk Forening i Århus.

Redaktion: Arne Carlsen
Carsten Dyst
Henning Høegh Laursen
Peter Nedergaard
Ole Bjørn Petersen
Jørgen Ringgaard (ansvarsh.)
Trine Louise Schreiber

Adresse : Institut for Filosofi, Aarhus Universitet
8000 Aarhus C.

Pris : Abonnement (1 årg. á 4 nr.) kr. 45,-
Løssalg (nr. 1-3) kr. 35,-

FORORD

I dette nummer af Philosophia er samlet diskussionoplæg fra et seminar om Humanistisk videnskabsteori afholdt på Sandbjerg 23-27 september 1977.

Seminaret var blevet forberedt i tværfaglige studiekredse ved hvert af de fem universiteter. Initiativet til studiekredsene var taget af lærere ved de filosofiske institutter (på RUC af lærere ved Institut for socialisation, sprogbrug og videnskabsforskning, på AUC af lærere ved Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie). Hver studiekreds udvalgte selv områder som blev anset for at være af særlig aktualitet og interesse. Wolfgang Fritz Haug, privatdozent ved Freie Universität, Berlin og udgiver af Das Argument var indbudt til at deltage de første dage.

Haug's artikel "Standpunkt og perspektiv i kritikken af den politiske økonomi", som her er oversat, havde været læst og diskuteret i studiekredsene inden mødet. Den Marxske økonomikritik måtte åbenlyst indtage en central plads i diskussionen på seminaret på grund af den rolle den havde spillet i de foregående års human- og samfundsvidenskab og i den filosofiske refleksion over disse videnskaber. Haug's artikel forekom at være et velegnet udgangspunkt fordi den i flere henseender går ud over de tendenser til at give en funktionalistisk tolkning af økonomikritikken, som havde været stærkt fremtrædende i den hjemlige debat.

Gruppen fra Ålborg havde valgt i sine oplæg til seminaret at tage udgangspunkt i Haug's arbejder direkte fra Mogens Pahuus' vedkommende og mere indirekte for Hans Siggård Jensens.

Gruppen fra Århus havde forsøgt at indkredse betydningen af evolutionsteoretiske tilgange i human- og samfundsvidenskaberne et spørgsmål som ikke mindst er blevet aktualiseret af Habermas evolutionsteoretiske rekonstruktionsforsøg over for den historiske materialisme. Her diskuteredes spørgsmålet om den mulige forbindelse mellem den syntetiske evolutionsteori i biologien og de humanistiske videnskaber i Uffe Juul Jensens artikel. Dette spørgsmål om forholdet mellem naturhistorie og samfundshistorie hænger ligeledes sammen med spørgsmålet om funktionalismen i visse

Til læserne.

Hermed foreligger nr. 1-3, årg. 8 i form af et temanummer. Redaktionen er taknemmelig for at have fået lejlighed til at offentliggøre det omfattende materiale fra Sandbjerg-seminaret om Humanistisk Videnskabsteori (se omstående forord). Indholdets særlige karakter har foranlediget det tredobbelte nummer.

Redaktionen skylder Hans Fink en særlig tak for en værdifuld bistand til dette tredobbelte nummers realisering og redaktion.

Red.

Wolfgang Fritz Haug

STANDPUNKT OG SOCIALISTISK PERSPEKTIV I
KRITIKKEN AF DEN POLITISKE ØKONOMI.

former for økonomikritisk funderet humanvidenskab. (Asta Finks artikel). Rolf Reitan diskuterer forholdet mellem filosofi (videnskabsteori) og videnskab helt alment med henblik på en afklaring af hvad humanistisk videnskabsteori kan være og ikke kan være.

I København havde man taget et større antal ret forskellige felter op. Niels Svendsens diskussion af Berliner skolen i psykologien (som Haug står nær) knytter an til spørgsmålet om biologisk forsknings relevans for human- og samfundsvidenskaberne. Ole Thyssen behandler spørgsmålet om samfundsmæssig væren og samfundsmæssig bevidsthed (og dermed indirekte økonomikritik og humaniora) ud fra en forskydning som kan konstateres i opfattelserne af dette spørgsmål hos forfattere med tilknytning til Frankfurterskolen. Bo Jacobsen og Peter Thielst peger (i tilslutning til Bernard Eric Jensen) på selvrefleksionen som det centrale og enhedsskabende træk ved humanistisk videnskab.

Roskilde gruppen knyttede i sine oplæg de videnskabsteoretiske overvejelser nøje sammen med konkrete overvejelser over humanistisk videnskab. Søren Kjærup således over spørgsmål i æstetikteorien og Niels Erik Wille i lingvistikens udvikling.

I Odense havde man dels taget enkelte mere specielle felter op som f.eks. i Carl Erik Lindbergs introduktion til Erlangenskolen, men iøvrigt havde diskussionen samlet sig om overvejelser vedrørende det politiske krav til humaniora om at legitimere sig ved sin nytte foranlediget af en nu forhenværende undervisningsministers udspil ikke mindst i Rapport fra en kaffeklub. Niels Thomasen behandlede dette emne i et perspektiv og Jørgen Chr. Bang og Jørgen Dør i et andet.

Fra meget forskellige indfaldsvinkler og med yderst forskellig baggrund og sigte siger alle disse indlæg noget om det brogede og frugtbar(?) forvirrende område som kan dække sig under paraplybetegnelsen humanistisk videnskabsteori.

Både seminarets afholdelse og udgivelsen af dette nummer er blevet støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd, som skal have mange tak.

Problemstilling

Den marxistiske videnskabsforståelse finder ubestridt sit vægtige udtryk i Karl Marx' Kapitalen, i Kritikken af den politiske økonomi. (1) Eftersom dette værk drager den borgerlige verdens grundlag i tvivl, fremkalder det afværgende kritik fra dem, der har en interesse i at fastholde det, der er borgerskabets socio-økonomiske grundlag, nemlig den kapitalistiske produktionsmåde. Under sådanne afværgemanøvrer mødes gang på gang to former for kritik, som er så indbyrdes modstridende, at man ved første øjekast ikke skulle tro, at de forholder sig til et og samme værk.⁴ Den ene forstår væsentligst den Marx'ske kritik af den politiske økonomi som en partisk tænkning. I sidste instans hævdes alt i den Marx'ske kritik at afhænge af trossmæssige afgørelser. Al den stund kritikken af den politiske økonomi er udtryk for sin ophavsmands kommunistiske standpunkt, altså er kommunistisk ideologi, kan den ikke gøre krav på videnskabelighed, hævdes det. Videnskab forudsætter værdifrihed, siges det, og marxismens socialistiske karakter hævdes at være i modstrid med dette kriterium.

Her over for står en anden form for argumentation. Den betone: ikke i første række Kapitalens karakter af ideologi, men derimod dens videnskabelighed, idet den nemlig udråber dette værk til at være et monument over et videnskabsideal, som havde været karakteristisk for det 19. århundrede. Men fremfor alt tager den udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomis sammenknytning med arbejderbevægelsen og socialismen. Böhm-Bawerl

partisk
tænkning

6/
videnskabelig
tænkning

sluttede 1896 sin anmeldelse af Kapitalens 3. bind - udgivet i 1894 - med et vink adresseret til socialismens "kloge, ledende hoveder" om, at de "sikkert ikke ville forsømme i rette tid at søge tilknytning til et mere livsdueligt videnskabeligt system". (2)

Selv en Rudolf Hilferding viser sig i 1909 i forordet til sit værk om finanskapitalen at være så påvirket af det spørgsmålstegn, der var blevet sat ved videnskabeligheden af kritikken af den politiske økonomi, at han forsøger at godtgøre den Marx'ske kritiks værdifrihed. I stedet for at sætte spørgsmålstegn ved værdifrihedsdiskussionens egen videnskabelighed lader han den foreskrive, hvilke begreber han skal anvende. "Ligesom teorien, er og bliver også marxismens politik værdifri" mener han at måtte forsikre (3). Det var derfor "en ganske vist vidt udbredt, men alligevel falsk opfattelse - og det både inden for og uden for murene - slet og ret at identificere marxisme og socialisme (4). Man måtte ikke lade sit blik sløre af marxismens historiske virkninger "thi logisk set, kun betragtet som videnskabeligt system, ... er marxismen ... en logisk, videnskabelig, objektiv, værdifri videnskab", som "ubøjelig fastholder enhver videnskabs krav om, at dens resultater er objektivt almengyldige." (5).

Bestemte ytringer fra Marx' side synes at bekræfte Hilferdings opfattelse. Marx tager stilling til spørgsmålet om videnskabelighedens standpunkt i og med, at han konfronterer den af ham højt berømmede borgerlige videnskabsmand, Ricardo, med den ikke engang konsekvente borgerlige apologet og plagiator Malthus: "Men jeg vil kalde det menneske "gement", der forsøger at tilpasse videnskaben ikke til et standpunkt, der stammer fra videnskaben selv (hvor fejlagtig den end måtte være), men til et standpunkt, der stammer fra interesser, som er udefrakommende, fremmede og udvendige i forhold til videnskaben" (6). På grund af tilpasning til "bestående herskende klassers eller klassefraktioners særinteresse ... forfalsker han sine videnskabelige følgerlutninger. Det er hans videnskabelige nederdrægtighed, hans

synd mod videnskaben ... (7)". Antager man, at disse Marx citater bekræfter Hilferdings opfattelse af marxismen som værdifri så trænger det spørgsmål sig på, hvorledes man så skal forklar at marxismen uophørligt bekæmpes fra borgerligt hold. Hilferding fører dette tilbage til et magtteknisk problem. "Ophævelsen af klasseherredømmet", skriver han, "er betinget af, at de, der er underkastet det, tror på dens nødvendighed ... heraf kommer de herskende klassers uovervindelige modvilje mod at anerkende marxismens resultater (8)". Den partiske karakter skulle følgelig komme bagefter og udefra. Sålange et klasseherredømme har den mindelige uklarhed om dets indretning at støtte sig til, så længe vil enhver almengyldig videnskab, uden at det beror på, at den selv tager parti, kunne bevirke at andre tager parti. Men dens partiskhed er og bliver ydre i forhold til videnskaben. - Und alle omstændigheder ville videnskaben så vel støde mod sine skranker i denne historiske virkning, som kommer til udefra. S også eksemplet Ricardo viser. Hans "videnskabelige fortjeneste hænger nemlig, som Marx viser det, "snævert sammen med, at Ricardo afdækker og fremstiller det økonomiske modsætningsforhold mellem klasserne - således som den indre sammenhæng viser ham det .. (9)". På grund af denne indsats er den borgerlige videnskabsmand blevet afskrevet som revolutionær ideolog: "Ricardos system er et splidens system ... Det går ud på at skabe fjendskab mellem klasser og nationer ... hans skrift er den sande håndbog for den demagog, der stræber efter magt ved hjælp af jordfordeling, krig og plyndring (10)".

Ifølge Hilferdings synspunkt skulle det være gået Marx lige så Ricardo. Han havde stillet viden til rådighed om et samfund, og havde brug for uvidenhed for at sikre sin stabilitet, men den viden var og blev som sådan, uberørt af de sociale modsætningsforhold. Den var værdifri og klasseneutral viden.

I det følgende skal det undersøges, om der består eller ikke består en indre sammenhæng mellem Marx' socialistiske position og hans kritik af den politiske økonomi. Lader denne sammenhæng sig påvise, må vi efterprøve, hvordan den på den ene side betinger teoriens videnskabelighed, på den anden side betinger dens karakter af at være kritik. Hvis denne sammenhæng ikke i sidste ende skal gøre Marx' patos i omtalen af den autonome videnskab til skamme, må teorien så ikke underkaste sig kriterierne for den ene position, nemlig videnskaben, uden dog samtidig at ophøre med at udgøre en sammenhæng mellem begge positioner?

DET SOCIALISTISKE PERSPEKTIV I KAPITALEN OG DETS BETYDNING FOR
TEORIDANNELSEN.

Det første spørgsmål lyder: Er kritikken af den politiske økonomi relateret til socialismen og hvis ja, af hvilken art er så den relation? Det er ofte blevet fremhævet, at Marx og Engels ikke har opholdt sig ved udmalningen af socialismens fremtidige tilstande. Det fremgår af de steder i kapitalteksten, hvor der er tale om socialismen, at Marx er uinteressert i en nærmere redegørelse for den (10a). Deraf har man sluttet, at disse lejlighedsvis referencer i bedste fald har karakter af indskudte bemærkninger uden væsentlig sammenhæng med den teoretiske udvikling. Undersøger man imidlertid teksten nærmere, så vil man opge, at intet er mere forkert end denne opfattelse.

socialisme teoretiske

Det første tekststed kan findes i afsnittet om varens fetichkarakter og dens hemmelighed. Forud går den omhyggelige udredning af varens fetichkarakter. Den opstår ved, at vareproduktionen regulerer sig selv gennem udvekslingen af produkter. Det er ikke producenterne, der kontrollerer produktionen, men i sidste ende er det produkternes bevægelse, der regulerer den. På grund af deres reguleringsfunktion får de tingslige produkter en samfundsmæssig magt over dem, der har fremstillet dem. Efter at have redegjort for, at alt, hvad der bygger på denne fordrejning netop på grund af denne fordrejning må fremstå fordrejet, sammenligner Marx det vareproducerende samfund med andre samfundsformer: "Hele vareverdenens mystik, hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne, så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder derfor straks, så snart vi søger over i andre produktionsformer (11)". De forsvindingspunkter, som Marx efter tur orienterer blikket mod, er følgende:

1/ Robinson og dennes én persons-økonomi på øen; 2/ den feudale middelalder med dens personlige afhængigheder, dens naturligtjenester og naturalydelser; 3/ det fælles arbejde inden for bondefami-

lien, der forsørger sig selv. ⁹ "Lad os endelig", hedder det så videre, "til afveksling forestille os en sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer forbruger deres arbejdskraft som en samfundsmæssig arbejdskraft (12)". "Kun som parallel til vareproduktionen vil vi forudsætte, at enhver producents andel i levnedsmidlerne vil være bestemt af hans arbejdstid. Arbejdstiden vil altså spille en dobbelt rolle. Dens samfundsmæssigt planmæssige fordeling regulerer det rette forhold mellem de forskellige arbejdsfunktioner over for de forskellige behov. På den anden side tjener arbejdstiden samtidig som mål for producenterens individuelle andel i det fælles arbejde, og derfor også i fællesproduktets individuelt konsumerbare del. Menneskenes samfundsmæssige relationer til deres arbejder og deres arbejdsprodukter forbliver her enkle og klart gennemskuelige i produktionen såvel som i distributionen (13)". Det, der her udføres så enkelt og klart gennemskueligt, kan nu erkendes som værende identisk med det, der udføres uigennemskueligt og kompliceret inden for vareproduktionen. Som det ikke-identiske udsondres derimod den form, hvorunder det vareproducerende samfund regulerer sit stofskifte med naturen. - Vanskeligheder i analysen af vareproduktionen bliver her løst ved, at vareproduktionen relateres til andre produktionsformer. Denne fremgangsmåde kan betegnes som transsocial relatering. Den tillader, at en bestemt samfundsforms funktionsmåde, som i første omgang er uigennemskuelig, bliver gjort mere forståelig ved at den fremstilles som en særlig organisationsform for en funktion (13a), der er fælles for alle samfund. Som almen samfundsform fungerer her den socialistiske, idet det indholdsmæssigt fælles i alle samfund umiddelbart bestemmer formen i denne samfundsform. Den har heuristisk funktion for samfundsvidenskaben, især for analysen af den kapitalistiske produktionsmåde. Forsåvidt relateringen mellem det vareproducerende samfund og andre samfundsformer kan ske inden for et historisk kontinuum, er den desuden en historisk relativisering. Det, der i første omgang syntes selvfølgeligt, naturgivet og uforanderligt, bliver nu synligt som opstået, opretholdt og i forfald.

Uansende diff mellem

Betragter man sagen nærmere, vil man se, at det ikke bliver de ved. Når det ovenfor hed, at "hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder ... så snart vi søger over i andre produktionsformer", så indordnes de fænomener, der her skal forklares, nu i forhold til forsvindingspunktet socialisme. D.v.s. a relateringen til socialismen som til den almene samfundsform, noget som er alt andet end et indskud, fører et perspektiv ind i stoffet også der, hvor det ikke udtrykkeligt nævnes ved navn (14). Idet stoffet arrangerer og åbner sig perspektivisk ved hjælp af relateringen til socialismen træder en af det socialistiske perspektivs nøglefunktioner for kritikken af den politiske økonomi frem. For at bestemme denne nøglefunktion nærmere, må der først spørges om, hvorledes socialismen forstås af Marx (1) når han således anvender den som nøgle til kapitalismen.

Kritikken:

Det mest almene navn, Marx anvender i omtalen af socialismen er samfundsmæssig produktion (15) eller fælles produktion (16). Dens formål er tilfredsstillelsen af de samfundsmæssige behov (17). At "den genstandsmæssige rigdom er til for arbejderens udviklingsbehov (18)", udgør det ene tyngdepunkt. Det andet tyngdepunkt ligger i organisationsformen. "Kun dér, hvor produktionen står under virkelig forudbestemmende kontrol fra samfundets side, skaber samfundet sammenhæng mellem omfanget af den samfundsmæssige arbejdstid, der anvendes på produktionen af bestemte artikler, og omfanget af det samfundsmæssige behov, der skal tilfredsstilles ved hjælp af disse artikler (19)". Måden, samfundet udøver sin kontrol over produktionen på, er den bevidste, fælles planlægning (20). Den er produkt af producenterne forenede kollektive erkendelse (21). Fornuften tænker forud (22). Dens opgave er at begribe og beherske den totale produktions lovmæssige sammenhæng (23). Den kollektive erkendelse søger bevidst efter "den hver mere rationelle kombination, der umiddelbart og planmæssigt kunne frembringes med de eksisterende produktionsmidler og arbejdskraften (24)".

grundlæggende

- lade afmystificering, relativisering definition

Tanken om den fælles, bevidste, fornuftige besørgelse af det livsnødvendige er ikke en biting i kritikken af den politiske økonomi, men legemliggør ligefrem det tankens medium, hvori den kapitalistiske produktionsmåde nu fremstiller sig selv. Idet den på den ene side bliver fremstillet som en speciel og historisk specifik slags orden, træder på den anden side dens specifikke uorden tydeligt frem. De to sider er indbyrdes formidlede; orden hævder sig i forhold til uorden (25) ligevægten hævder sig i forhold til uligevægten (26). Lovmæssigheden i den samfundsmæssige proces viser sig altid bagefter som forholdet mellem udsving (27), virker som det tilblivende resultat af denne proces. Idet det, som den således resulterende lov (28) og det således regulerende resultat (29) udretter, formuleres i den samfundsmæssige produktions almene begreber, løses nu det historisk specifikke fra det, der er fælles for alle samfund.

Derfor er det i socialistisk perspektiv således, at følgende modsætning fra starten fremtræder som grundmodsatning i det vareproducerende samfund: Modsætningen mellem dens umiddelbart fremherskende bestemmelse, nemlig at være privat, planløs produktion og den resulterende bestemmelse, nemlig at være planlignende, samfundsmæssigt stofskifte (30). Sagt i al korthed fremtræder denne produktionsmådes sammenhæng som planløs plan (31).

At det er den samfundsmæssige produktions perspektiv, der danner grundlaget for begreberne for privat vareproduktion viser sig at have nedslag i disse begrebers struktur. De er negativt bestemt. Dvs. de går ud fra tanken om den samfundsmæssige produktion og begriber altid den private vareproduktion i den henseende, hvori den negerer denne tanke, hvor den er ikke-samfundsmæssig produktion. Den private vareproduktions samfundsmæssige sammenhæng fremtræder nu som en sammenhæng, der sætter sig igennem (32), planløst (33), blindt (34), bag om ryggen på deltagerne (35). Den samfundsmæssige forstand gør sig altid først gældende post festum (36) - således kan man tale, hvis man går ud fra forestillingen om, at den gør sig gældende før. Idet tanken om den samfundsmæssige produktion fastholdes i den ene pol; viser det sig ved den anden pol at "... under kapitalistisk produktion opstår

proportionaliteten mellem de enkelte produktionsmåder af proportionaliteten som en bestandig proces, idet sammenhængen i talproduktionen påtvinger sig produktionsagenterne som en bli lov, ikke som en lov, de kollektivt har erkendt og kollektivt hersker, og som bringer produktionsprocessen under deres fæl kontrol (38)".

Det socialistiske perspektiv har altså ikke kun den funktion bidrage til at afmystificere den kapitalistiske produktions f bestemmelser og relativere dem historisk, men det tillader at finere deres system som sådan. Omnis determinatio est negatio Denne sætning fra Spinoza om hvilken det i Hegels Logik hedde at den er af "uendelig vigtighed" (39) konkretiserer sig her følgende måde: Hvor end denne produktionsmåde karakteriseres fattende - og det vil sige: som endelig, forbigående, afslutt - karakteriseres den som ikke-socialisme.

E:
REL:

Spørgsmålet om relationen mellem kritikken af den politiske ø mi og socialismen har nu fundet et første svar. Denne relatio helt åbenlyst virksom. Den er hverken kun noget ydre eller bl biting, men tværtimod af konstitutiv betydning for dannelsen begreber, der fatter det kapitalistiske vareproduktionsystem funktionsmåde eller vareproduktionen som et hele. Her står vi over for spørgsmålet: Hvad er dette perspektiv grundet i? Der synes at være tale om perspektiv, al den stund der fra det an ciperede, kun tænkte socialistiske standpunkt synes at blive et tilbage på kapitalismen. Er det herudfra at det kapitalist samfunds momenter tilordner sig hinanden som ovenfor beskreve Er det ud fra et fantastisk standpunkt uden for den, at den po litiske økonomis "hemmeligheder" skal gøres gennemskuelige og spektiviske? For at komme nærmere til en besvarelse af spørgs let om hvad der er standpunktet for den samfundsmæssige produ tions perspektiv, som er konstitutivt for kritikken af den po tiske økonomi, må den begrebsmæssige sammenhæng mellem standp og perspektiv først undersøges alment, således som den er af tydning i kritikken af den politiske økonomi.

u?
Begrin-
debe
↓
fark.
Handhånd/
perspektiv

- materialesamarbejde
- standpunktets - tilbageføring
16

II STANDPUNKT

Den 10. oktober 1868 skrev Marx til Engels, at han i et bogantikvariat havde fundet en undersøgelsesdokumentation fra Overhuset, der behandlede den irske forpagtningsret af 1867." Dette var et sandt fund. Men de herrer økonomer behandler det som en ren dogmestrid om, hvorvidt grundrenten er betaling for naturlige forskelle i jordbeskaffenhed eller om den er ren og skær rente for den kapital, der er nalagt i jorden, så har vi her en praktisk kamp på liv og død mellem farmer og landlord om, hvorvidt renten udover betalingen for forskellen i jordbeskaffenhed også skal indbefatte renterne for den kapital, forpagteren og ikke landlorden han anlagt i jorden" (40). Problemet er stadig af betydning for eksempel i lejeloven: Hvis lejeren ved hjælp af installationer på egen bekostning forhøjer den lejede boligs værdi, kan udlejeren stille sig på det retslige standpunkt, at der tilkommer ham en højere leje på grund af boligens højere værdi. - Marx' opdagelse af interessestandpunkterne førte han selv tilbage til dette bogfund. En ellers uforståelig dogmestrid kan forklares ud fra interessestandpunktets modsætning. Man kan i brevet tone spore den begejstring, der er fremkaldt af en af de talrige opdagelser, hvor ud fra en ny videnskab blev dannet. "Kun hvis", fortsætter Marx, "man erstatter conflicting dogmas med conflicting facts og de reale modsætninger, der danner deres skjulte baggrund, kan man omdanne den politiske økonomi til en positiv videnskab" (41). Idet de modstridende teorier relateres til standpunkterne - i dette tilfælde er det grundejernes og forpagternes klassestandpunkter således som sætter sig op mod hinanden i kampen om opdelingen af merværdi - mister disse teorier deres tilsyneladende form af at være absolutte teorier, og bliver på denne måde forståelige.

Teoriens og fænomeners tilbageførelse til bestemte standpunkter er en overordentlig vigtig fremgangsmåde for kritikken af den politiske økonomi, en fremgangsmåde, Marx anvender systematisk. Som tilbageførelse ligesom tilbageførelsen fra overbygningen til basis bliver denne fremgangsmåde muliggjort ved sit omvendte modstykke, afledningen eller udviklingen fra det abstrakte grundlag

til det færdige fænomen, i hvilket sporene af dets oprindelse er udslettet. En synsmådes tilbageførelse til sin reelle grund art lærer sig i overensstemmelse med sammenhængenes differentierethed i en hel række forskellige former (42). Deres artikulation standpunktets topos - topos må her ordret oversættes med "sted" - skal undersøges eksemplarisk i det følgende.

standpunkt

Ordet standpunkt viser dels tilbage til stændersamfundet, dels henviser det til retsstridens sfære. Hvis begrebet stand endnu har bevaret betydningen af 'rumligt sted', hvor - f.eks. i det feudale bønhæus - menneskene skulle tage opstilling, henholdsvis måtte sidde, alt efter klassesforhold (43), så indgår den rumlige form, som en civilproces udspilles i, også i retsstandpunktets betydning. Formen afslører et socialt forhold i det modsningsfyldthed. Til højre for dommeren er sagsøgerens standpunkt placeret, til venstre den sagsøgte standpunkt. Hver part repræsenterer ud fra sin position sit specielle perspektiv på tingene i modsætning til den andens.

sted

De afgørende standpunkter, Marx fører fænomenerne tilbage til, gør ikke andet end den praktisk-økonomiske basis, hvorpå en person står og hvorover en bevidsthed og bestemte karakterer opbygges. Et individs økonomiske praksis forefinder sin form og sit operationsfelt i færdig stand. Hvad resultatet angår, så er den operationer rettet mod indkomst. I det omfang det på den ene side er sådan at ens stilling i forhold til produktionen er bestemt af ens stilling i forhold til produktionsmidlerne, og det på den anden side er sådan at indkomsten beror på en deling af produkterne, hvorved hver del bestemmer sig i modsætning til den anden del begrænser den og er dens indskrænkende modsætning, gør dette modsætningsforhold standpunktet til et klassestandpunkt. Så mangfoldig den kapitalistiske produktions totale proces differentierer sig, folder sig ud i funktionsniveauer og organer, så mangfoldig er de særskilte kapitalistiske standpunkter. Ud fra hvert standpunkt findes der i overensstemmelse med funktionsniveauet bestemte forskelle, som det økonomisk er påbudt at iagttage. De tæller fordi hensyntagen til dem kan betale sig. Af den praktisk-økonomiske produktion udspringer således fra hvert standpunkt et særligt perspektiv med særlige bestemmende modsætninger.

Q2

- Standpunktsrelatering

12

Når tingene ud fra ethvert standpunkt fremtræder på en særlig måde, så genspejler deres fremtrædelsesform kun den aktive indstilling og praktiske stillingtagen til dem. Eftersom det, hvad de fremtrædende ting angår, drejer sig om samfundsmæssige relationer, er de ikke dannet af noget principielt andet materiale end selve standpunktet. De modsatte aspekter, som de kan fremvise ud fra modsatte standpunkter, er lige så objektivt immanente i dem som selve de standpunkter, der står over for hinanden inden for et socialt forhold. - Jo nærmere denne sammenhæng mellem standpunkt og fremtrædende forhold er, jo mere relevant er fremtrædelsesformen dvs. des mere væsen bliver der gjort af den, fordi den så meget mere umiddelbart udspringer af praktisk stillingtagen, er orienteret mod praksis og altså er engageret erkendelse.

opkl. i aktive-ning.

Standpunktsrelateringen står i første omgang sin prøve som sprogligt kritisk instrument i og med Marx' anvendelse af den. Et udsagnsrelatering til dets standpunkt afslører dets konstitution og bestemmer samtidig dets grænse. Først den udtrykkelige relativisering af et udsagn gør udsagnet - selv hvis det i en vis forstand er falsk - umisforståeligt og altså modsigeligt. Uden en sådan udtrykkelig relativisering af bestemmelser udvikler striden om dem sig let til en strid om kejserens skæg. F.eks. kan en bestemmelse af visse former for arbejde som produktivt henholdsvis uproduktivt give anledning til endeløs konfusion, hvis ikke det standpunkt angives, ud fra hvilken en bestemmelse får sin mening. "Kun den borgerlige bornerthed, der anser de kapitalistiske produktionsformer for at være produktionens absolutte former - og af den grund for produktionens evige naturformer - kan forveksle spørgsmålet om, hvad der er produktivt arbejde ud fra kapitalens standpunkt med spørgsmålet om, hvilket arbejde der overhovedet er produktivt ... (44)". Ud fra kapitalens standpunkt er det arbejde produktivt - og kun det - der skaffer kapitalisten en merværdi (45). Denne bestemmelse kan lige så lidt aflæses af produktionens nyttige karakter som af dens produkts brugsværdi (46). Ud fra en subsistensproduktions standpunkt "ville, absolut sagt, det arbejde være produktivt, der holder arbejderen i live, altså det arbejde, der er reproduktivt (47)". "Men sæt nu, at der ikke eksisterer nogen kapital, men at arbejderen selv tilegner sig sit merarbejde

13

... så ville der kunne siges om dette arbejde, at det er virkeligt produktivt dvs. Skaber nye værdier (48)".

Ud fra modsatte sociale standpunkter får bestemmelserne modsat betydning. Også begrebet økonomi, eller som det også kan hedde "sparsommelighed", antager ud fra arbejdets standpunkt en anden betydning end ud fra kapitalens standpunkt. Modsætningen ver allerede tydelig ved bestemmelsen af omkostningsprisen. "rens kapitalistiske omkostninger måles ved hjælp af den kapital der er givet ud. Dens virkelige omkostninger måles ved hjælp af det arbejde, der er blevet ydet. (49)". Dette kan føre til, at indsætningen af maskiner fra kapitalens synspunkt er overflødigt ja ofte umuligt "idet kapitalens profit jo stammer fra, at det talte og ikke det anvendte arbejde bliver mindre", - og formidelsken heraf er her ordet for økonomi (50). På tilsvarende måde sætningsfyldt vis går begrebet rigdom fra hinanden, hvis man laterer det til arbejdets og kapitalens modsatte standpunkter. "Det højeste, som man ud fra det kapitalistiske standpunkt kan bringe det til", er: "at dømme den mindst mulige del af samfundet til arbejdets slaveri, til tvangsarbejde (51)". Derimod bestemmer rigdom ud fra arbejdets standpunkt ved forbindelsen mellem et optimum af dets produkter med et maximum af fritid for arbejde selv (52).

Et bestemt standpunkt begrunder interesse i bestemte erkendelsesprocesser, uinteressethed i andre, modstand mod andre igen. "Hvad den enkelte kapitalist angår, er det indlysende, at det største, der interesserer ham, er forholdet mellem ... det værdioverskud, der kommer, når han sælger sin vare, og den total kapital der er lagt ud for at producere varen; dette overskud bestemt forhold til og dets indre sammenhæng med de specielle bestanddele af kapitalen er ikke blot uden interesse for ham, det er tværtimod hans interesse at gøre sig illusioner om denne bestemte produktion og denne indre sammenhæng (53)". Men eftersom videnskaben selvsagt også den borgerlige, måles på, hvorvidt det lykkes at sløre de undersøgte fænomeners "indre sammenhæng" (54), stiller den sig med sin interesse op som en modsætning til den enkelte kapitalists netop skildrede interesse. Denne spænding vil blive

Viden- skab

taget op senere. De borgerlige teoretikere er mere eller mindre påvirket af kapitalens standpunkt, der er praktisk interesseret i det, der kommer ud af det. I kritikken af Ricardos teorier om fix og cirkulerende kapital fører Marx sammenblandingen af to modsætningspar, hvoraf det ene er taget fra værdiøgningsprocessen og det andet er taget fra cirkulationsprocessen, tilbage til en sådan fordom. Afgørende er det, at forskellen i det her behandlede eksempel ikke udgør en forskel med hensyn til profit, altså med hensyn til det resultat, der er af kapitalistisk interesse. "Hvis man ikke søger at gennemskue den kapitalistiske produktionsproces' indre mekanisme, men i stedet stiller sig på de færdige fænomeners standpunkt, så falder disse forskelle i realiteten sammen (55)". Den Marx'ske tekst, der kan findes i tilknytning til det her citerede tekststed, er et skoleeksempel på omhyggelig differentiering mellem funktionsniveauer, standpunkter og mellem de modsætninger, der er bestemmede ud fra standpunkternes perspektiv. Ud fra cirkulationsprocessens standpunkt er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem fix og cirkulerende kapital. På samme måde er den bestemmende modsætning ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som værdiøgningsproces, modsætningen mellem konstant og variabel kapital; Ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som arbejdsproces, er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem mennesker og ting, mellem subjekt og objekt. (56).

Marx anvender konsekvent og med stort eftertryk standpunktsrelaterings instrumentarium i kritikken af den politiske økonomi. Jo mere konkret relateringen er og jo mere konkret standpunktet er, des mere hårdt og præcist er et udsagns betydning. Det udsagn, der fremtræder som standpunktsløs, kan nok være i den borgerlige bornertheds interesse, en bornerthed, der regner med færdige fænomener, som om de var af ikke-menneskelig natur, for dermed at være ligeså uforgængelig som denne forestilles at være. Jo mere uvæsentlig eller fantastisk et standpunkt er, jo mere uvæsentligt eller irreelt bliver det perspektiv, der udspringer af det. - Efter at denne position nu er blevet læst så eftertrykkeligt ud af Marx' skrifter, retter der sig herfra et spørgsmål tilbage til ham selv, om hvad hans eget videnskabelige standpunkt er. Vi må altså spørge om, hvad det socialistiske perspektivs standpunkt er, et perspektiv

Den færdige standpunktsrelaterings

hvis i det mindste tilsyneladende konstitutive betydning for tikken af den politiske økonomi indledningsvis blev udarbejde

III BESTEMT NEGATION

At spørge om det socialistiske perspektivs standpunkt vil sig, at spørge om kritikken standpunkt. Når der på denne måde er muleret et spørgsmål om kritikken grundelse, står videnskalligheden af kritikken af den politiske økonomi hen som et åbent spørgsmål. Ret må være ret. Det krav om grundelse og afledn: Marx med sin kritik stiller til den politiske økonomi må også ne rettes til kritikken. Kun for så vidt den er grundet i sags har den noget med sagen at skaffe. Men syntes det grundlæggende perspektiv ikke at komme udefra? Er det ikke en af kritikken tydingen at sige nej til det bestående i en anden sags og her tilmed en rent ideel sags navn? Er kritikken af den politiske økonomi, dens hæderlige sindelag ufortalt, ren og skær utopi el ideologi forklædt som videnskab?

negativt
kritik
stand-
punkt
udefra??

Negativiteten behøver ikke at blive projiceret ind i den politiske økonomi udefra. Dens genstand er en mangfoldig proces, inde for hvilken modsatte standpunkter på mange forskellige niveauer virker negativt ind på hinanden. Hver position er bestemt i modsætningen til den anden. Af og til hersker der mellem dem en kamp på liv og død - ligesom den allerede nævnte kamp mellem gruppe og forpagter. Standpunkternes modsætning udtrykkes ved ideerne kamp, der så som udskilt fænomen kan optræde som ren og skær som dogmer, gensidig bestridelse af teorier inden for den politiske økonomi. I modsætningen til standpunkterne i den politiske økonomi finder kritikken af denne mangfoldige præfigurationer (5) Men standpunkternes modsætning udgør ikke den eneste slags negativitet inden for den politiske økonomi. Marx viser, at selve kapitalen er bestemt negativt. Dens forhistorie er tilintetgørelsen af småproducenternes samfund. "Dens tilintetgørelse, forvandlingen af de individuelle og opsplittede produktionsmidler til samfundsmæssigt koncentrerede, og deraf forvandlingen af mangesdværgagtige ejendom til de fås masseagtige ejendom, og heraf

negativt
tilintetgørelse

ekspropriationen af folkets store masser fra hjem og grund, livs-fornødenheder og arbejdsredskaber. Denne frygtelige og vanskelige ekspropriation af folkets masse udgør kapitalens forhistorie (58)". Således er selve kapitalen "første negation (59)". Produktionens materielle betingelser kan som kapital kun fungere, når deres besidder står overfor besiddelsesløshed eller blot og bar arbejdskraft som sin modsætning (60). Denne modsætning er kapitalens eksistensbetingelse. Det er de fås ejendom, hvis form og funktion beror på de manges ikke-ejendom. Den tilegnelse, som er grundlaget for den, er på den anden side fratagelse af producenterne rettigheder. - Men kapitalen bestemmes ikke kun negativt i sit forhold til arbejderklassen. Dens blotte virksomhed som kapital retter sin negativitet mod sig selv. "Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere den der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere. Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktionens egne immante loves spil, gennem kapitalernes centralisation. En kapitalist slår altid mange ihjel (61)". Den anden side af fratagelsen af de manges rettigheder, ophobningen af de materielle produktionsbetingelser i hænderne på stadigt færre og konkurrerens og profitstræbets tilintetgørende virkning, er udviklingen af arbejdets samfundsmæssige produktivitet. Kapitalens funktionsproces udvikler "arbejdsprocessens kooperative form i en stadigt voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde. I stadig højere grad opsluges alle folk af verdensmarkedets net ... (62)". Kapitalen frembringer som sin modsætning arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret (63)". Ved sin blotte selvvirksomhed udvikler kapitalen ikke kun samfundsmæssig produktion i stadigt voksende målestok - omend i partikulær og modsætningsfyldt form - og negerer ikke kun - hvilket er en anden side af denne udvikling - som kapital i almenhed et stadigt voksende antal enkelt-kapitaler; der er altså ikke længere kun sådan, at en kapitalist slår mange

kapitalister ihjel, men kapitalen i almenhed udvikler sig til, sin egen ligeså almene skranke: Dens selvbekræftelse går over i selvnegering (64). Den specifikke rigdom på produktionskræfter, som kapitalen udvikler, bliver kilden til stadige forstyrrelser inden for den samlede proces (65). Allerede Ricardo viste sig, som det hedder hos Marx, at være foruroligt over "at profitrate sporen for kapitalistiske produktion og betingelsen og drivkraften for akkumulationen, kommer selv i fare gennem produktionens udvikling. (...) Der ligger faktisk noget dybere til grund, som han kun aner. På rent økonomisk vis, dvs. fra bourgeoisstandpunktet, inden for den kapitalistiske forstands grænser, fra den kapitalistiske produktionens eget standpunkt viser det sig, at denne produktion har sin skranke, sin relativitet, at den ikke er absolut, men kun en historisk produktionsmåde, som svarer til en vis begrænset epoke i de materielle produktionsbetingelsers udvikling (66)". - Begrænsning kan her opfattes som et udtryk for determination. Den negation som er kapitalen selv. "Den egentlige skranke for den kapitalistiske produktion er kapitalen selv, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi fremtræder som udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål; at produktionen kun er produktion for kapitalen og ikke omvendt produktionsmidlerne er blotte midler til en stadig videre udbygget formning af livsprocessen for producenterne samfund (67)".

skapitalen som sit eget formål

Den kapitalistiske produktionens formål - og kapitalen er sit eget formål - og dens middel, den samfundsmæssige produktions fremad skridende udvikling, der drives frem af profitbegær, står over for hinanden i tiltagende modsætning. "Modsigelsen mellem den almene samfundsmæssige magt, som kapitalen udvikler sig til, og den enkelte kapitalists private magt over disse samfundsmæssige produktionsbetingelser, udvikler sig stadig mere himmelråbende og rummer opløsningen af denne relation i sig, idet den samtidig rummer udformningen af produktionsbetingelserne til almene, fælles, samfundsmæssige produktionsbetingelser (68)". Dermed er vi nået frem til et punkt, hvor "den nærværende gestalt for produktionsforholdets ophævelse antydes som en bestemmelse, der er ve at blive til og som således bebuder fremtiden (69)". Idet udviklingen af kapitalen selv i løbet af dens koncentrations- og cen-

*gennem
mod-
sigelse*

nej-ix, der kan betragtes: grundet i
selvbeholdningen af det samfundsmæssige.
menig arbejde

tralisationsproces "med denne yderste form for modsætning og modsigelse forvandler produktionen til samfundsmæssig produktion, men i fremmedgjort form", så er dermed et nyt samfund groet frem af det gamle samfunds skød som "samfundsmæssigt arbejde og fælles rådighed over produktionsinstrumenterne i den reelle arbejdsproces (70)". De momenter, der kan revolutionere det gamle samfund er "derfor samtidig de elementer der kan skabe en ny form (71)".

Man ser, at negativiteten i kritikken af den politiske økonomi er begrundet i den politiske økonomi selv. Hvis kritik består i at markere forskelle, så markerer det kritiserede selv forskellen. Dens nej til den kapitalistiske produktionsmåde kommer ikke udefra, men har sit standpunkt i det, der siges nej til. Nej'et er ikke uden retning; det udspringer af selvbekræftelsen af det samfundsmæssige arbejde, der er udviklet i kapitalistisk form, ved samtidig afvisning af den kapitalistiske formbestemthed. Idet kritikken af den politiske økonomi ikke gør andet end at holde denne tredobbelte basis, nemlig arbejdet, dets materielle og ideelle produktivkræfter og dets allerede umiddelbart samfundsmæssige karakter op mod den herskende privatmagt, finder det socialistiske perspektiv sit grundlag som bestemt negation. Som sådan bygger den på "den kapitalistiske æra's landvindingers grundlag" (72).

Idet den negerer disse landvindingers indbyggede modsætningsforhold, er den negationens negation (73). Idet den fastholder det, som kapitalismen har udviklet i modsætningsfyldt form, befrier det for modsætningsfyldthedens skranke, er den bestemt negation. - Den afgrænser sig fra en afvisning, der sammen med den kapitalistiske produktionsmåde bortkaster dennes frugter. I Teorier om merværdien behandler Marx to forfattere, der tager parti for proletariatet, men forveksler den kapitalistiske epokes landvindinger og disse modsætningsfyldte form med selve disse landvindinger. "De deler hermed - omend fra den modsatte pol - (borgerlige) økonomers bornerthed, der består i at forveksle denne udviklings modsætningsfyldte form med selve dens indhold. Den ene part vil forevige modsætningen på grund af dens frugter, den anden part er besluttet på at ofre de frugter, der er vokset frem i denne antagonistiske form, for at slippe af med modsæt-

ningen (74)". Sidstnævnte part optræder derfor "asketisk" (75) - Fra den bestemte negations position følger en slags kritik den kapitalistiske produktionsmåde, der netop betoner dens nødvendighed, selv om denne kun er af historisk-forbigående natur (76).

Det socialistiske perspektiv - hvis indledningsvist omtalte nøglefunktion (76a) nu af sammenhængen er blevet gjort forståelig og sammen med det kritikkarakteren i kritikken af den politiske økonomi bygger altså på et grundlag inden for det kritiserede. Men dermed synes der stadigvæk at være sat spørgsmålstegn ved dens videnskabskarakter. Selvom samfundet i sig selv er antageligt - burde samfundsvidenskaben så ikke have sig op over de nye antagonisme og som en ideal domstol trone over de stridende parter og dømme upartisk? Er videnskaben ikke knyttet til det almene form, og opnår den ikke kun den nødvendige almengyldighed ved upartisk, ren indoptagelse af det, der findes? - Men hvis det er rigtigt, at den ene part inden for antagonismen har en interesse i at der spredes røgslør, så vil det upartiske forsøg på at lade begge parter få, hvad der tilkommer dem, kunne lignede ved et delvist erkendelsesfraval. Videnskabeligt forstået er kapitalen "et bestemt samfundsmæssigt produktionsforhold (77)". "Men forståes den således," kan Marx med rette anføre, "træder samtidigt dette forholds historisk-forbigående karakter frem, der alment erkendt er uforenelig med dets fortsatte beståen ... (78)". Men en samfundsmæssig magt, der - hvis den erkendes alment - er uforenelig med dens fortsatte beståen, vil - så længe den fortsat består - gøre sig gældende og forhindre en almen erkendelse (79). Det perspektiv, som den politiske økonomi fremstilles i, kan ikke være ligegyldigt for de standpunkter, den politiske økonomi indeholder. Hvis en særinteresse skyr den almene erkendelses lys, kan en videnskabsmand ikke få holde den uden at forråde sin videnskab. Særinteressernes selvopholdelsesdrift stiller til stadighed falske almenbegreber op imod den almene erkendelse af dem, falske almengyldigheder, om hvilke man med Hødgskin kan sige, at de "er blevet opfundet af dem, der er ude på at udplyndre den øvrige menneskehed, for at skjule den hånd, der udplyndrer dem (80)". Selvom en videnskabs-

E:

A? u

partisk
bedensær-
interesse

mand af og til måtte ønske sig og bilde sig ind at svæve over tingene, så bliver tingene dog ikke roligt og ligegyldigt liggende under ham.

Marx' kritik af den politiske økonomi stiller sig konstant på det almenes standpunkt eller i hvert fald på det, der tåler at blive almenjort's standpunkt. Især arbejdet trænger frem mod sin almengørelse fordi arbejdet forkortes ved almengørelsen og befries for sin modsætningsfyldte form. Ser vi på spørgsmålet under denne synsvinkel er den absolutte grænse for, hvor meget arbejdsdagen kan forkortes, arbejdet's almenhed (81)". Det er ikke muligt at almengøre, at man lader andre arbejde for sig. Denne mulighed bliver altså negeret ved almengørelse (81a). I det Vergilske "Vos, non vobis," som Marx citerer (82) og som lader sig oversætte med "I arbejder, men ikke for jer selv" påpeger non'et særinteressens herredømme. At sige nej til dette nej er at sætte det almene som bestemt negation.

Ud fra denne position fælder Marx dom over den kapitalistiske epoke og over kapitalisten som person: "Kun i den udstrækning kapitalisten er personificeret kapital, har han en historisk værdi og den historiske eksistensberettigelse, der, som den spirituelle Lichnowski har udtrykt det, ikke er uden dato. Kun i den udstrækning beror hans egen forbigående nødvendighed på den kapitalistiske produktionsmådes forbigående nødvendighed (83)". I den udstrækning han personificerer sin kapital, er det ud fra hans eget standpunkt "denne absolutte berigelsesdrift" og "denne lidenskabelige jagt efter værdi" (84), som han styrter sig ud i; ud fra den samfundsmæssige produktions standpunkt er det hans bevidstløse udvikling af den samfundsmæssige produktion og af arbejdet's samfundsmæssige produktivkraft, der gør ham til den grundlægger og derfor nødvendig (85). - Den værdidom, Hilferding ikke ville godtage, er grundet i sagen selv. Den siger ja til almengørelsen som proces og vurderer dermed privatinteressen. Den indre antagonisme i dens genstand kan ikke lade den politiske økonomi uberørt. Kritikken hager sig fast i antagonismens ene side, der ganske vist først er i sin vorden, men som, hvad indholdet angår, trænger frem mod den adækvate videnskabe-

lige form. Den samfundsmæssige produktion bliver til fornuftige praktiske skikkelse. Ved at bekræfte denne, hvilket samtidigt er at afvise den herskende privatinteressens benægtelse af den (86) og tillige er den menneskelige fornufts selvbekræftelsesakt, lever også den samfundsmæssige produktivkraft, videnskab ligesom alle samfundsmæssige produktivkræfter, befriet for si modsætningsfyldte forms skranker.

N O T E R:

- * Denne artikel er en habilitations forelæsning afholdt lo.2.1972 ved det filosofisk/socialvidenskabelige fagområde ved Freie Universität, Berlin. Trykt i Das Argument, nr. 74 (1972) og genoptrykt i Wolfgang Fritz Häug: Bestimmte Negation, Frankfurt 1973. [Oversættelse Hans Fink og Felix Hägens, marts 1978].
1. Når der i det følgende tales om Kritikken af den politiske økonomi skal der ikke herved kun forstås de tre første bind af Kapitalen, som jo har denne undertitel, men også, i overensstemmelse med Marx' hensigt, Teorier om merværdien, Kapitelens fjerde bog, som Marx til forskel fra de tre systematiske bøger kaldte "sit værks historisk-politiske eller historisk-litterære del" (sammenlign MEW 26.I, s. V). Dette omfattende begreb må ikke forveksles med titlen på værket "Om kritikken af den politiske økonomi" (MEW 13), der blev udgivet i 1859. - Den følgende undersøgelse gælder Marx' hovedværk. Der citeres efter Marx/Engels Werke (MEW), Dietz Verlag, Berlin/DDR 1958-1968. [I den danske oversættelse er Rhodos oversættelsen af Kapitalen (R) brugt (og enkelte steder stiltiende korrigeret). Ved citater fra Grundrisse er Modtryk udgaven brugt (M).] Fremhævelser i originalen, er undgået nogle steder i de her foreliggende citater (først og fremmest citater fra "Teori-erne om merværdien"), for så vidt dette ikke virkede meningsforstyrrende.
  2. Eugen v. Böhm-Bawerk: "Zum Abschluss des Marxschen Systems" i Staatswissenschaftliche Arbeiten. Festgaben für Karl Kries, (Hrsg) Otto v. Boenigk, Berlin 1896, s. 205.
  3. Rudolf Hilferding: Das Finanzkapital (1910) cit. efter E.V.A. udgaven 1968 s.20, [Rhodos udgaven s.103]
  4. Ibid.
  5. Ibid. s.20 f. [Rhodosudgaven s.103-4]
  6. MEW 26.2, s.112
  7. Ibid. s.113
  8. Hilferding op.cit. s.20 [Rhodosudgaven s.104]
  9. MEW 26.2, s.163
  10. H. C. Carey, citeret MEW 26.2, s.163
  - 10a. Engels kunne derfor i sin noget ejendommelige anmeldelse af Kapitalens første bind, der synes skrevet for censuren, starte på denne måde: "denne bog vil skuffe en del læsere meget ... mange har måske forestillet sig, ... at de her ville erfare, hvordan der egentlig vil se ud i det kommunistiske tusindårsrige. De, der har været opsat på denne fornøjelse, har grundigt taget fejl. Man erfarer ganske vist, hvordan tingene ik-

ke skal være ... men hvad der skal ske efter den sociale omvæltning - det giver han os kun meget dunkle antydninger om (MEW 16, s.116).

11. MEW 23, s.90 [R, Bd. 1, s.176]
12. Ibid, s.92 [R, Bd. 1, s.178]
13. Ibid, s.93 [R, Bd. 1, s.175]
- 13a. Jvf. Grundrisse, s.388 [M. bd. 2, s.363] "... denne rene og skære tautologi, at menneskenes liv fra tidernes morgen har beroet på produktion, på den ene eller anden art af samfundsmæssige produktion, hvis forhold vi netop kalder økonomiske forhold."
14. Denne sammenhæng, som opmærksomheden her skal henledes på, er i den hidtidige sekundærlitteratur dels blevet oversat og dels blevet blot overfladisk strejft. Wygodski f.eks. bemærker om Marx: "Systematisk sammenlignede han kapitalismen med såvel de førkapitalistiske formationer som med den kommende kommunistiske produktionsmåde. Denne metode gav Marx mulighed for, for det første at trænge dybere ind i det sædne ved det kapitalistiske samfund, og for det andet at afdække dets udviklingstendenser, altså også at bevise at de socialistiske revolution er uundgåelig." Men hvorledes begrebsdannelsen er betinget af denne ikke nærmere angivne eller undersøgte "systematiske sammenligning", det går Wygodski ikke nærmere ind på. (Jvf. W. S. Wygodski: Die Geschichte einer grossen Entdeckung. Über die Entstehung des Werkes "Das Kapital" von Karl Marx. Berlin/DDR 1967, s.149 f. [W. S. Wygodski: Hvordan "Das Kapital" blev til, Rhodos studieforlaget 1974 s.166]) - Jvf. også de overvejelser Brus anfører vedrørende de "få anmærkninger fra Marx og Engels angående den fremtidige socialistiske virksomheds funktionsprincipper." De blev ifølge Brus og andre formuleret "i sammenhæng med analysen af kapitalismens bevægelseslove og i overensstemmelse med det formål at fremhæve den kapitalistiske produktionsmådes historisk forgængelige karakter. Det gælder særskilt for enkelte spredte bemærkninger i Kapitalen, som opstiller en lignende forbindelse mellem socialismen og kapitalismen som mellem menneskets anatomi og abens" (jvf. videre nedenfor note 76a). Heller ikke her forfølges tanken videre. (Jvf. W. Brus: Funktionsprobleme der sozialistisch Wirtschaft. Frankfurt 1971, s.30f). Reichelt ser i en passus fra afsnittet om varens fetichkarakter "hvordan forestillingen om et myndigt samfund indgår i den begrebslige forarbejdning af den kapitalistiske struktur. Nok værger han sig "for at forebygge en eventuel misforståelse" straks mod den opfattelse, at Marx analyserer kapitalismen "ud fra synspunktet, hvorledes man må forestille sig den rationelle organisation af et samfund". Hvad man så end kan forestille sig ud fra dette synspunkt, affærdiger Reichelt den dertil hørende opfattelse som "en forkortet-teknicitisk interpretation". I centrum står "den specifikke ved den historiske formbestemthed" hvormed der

formodentlig menes den økonomiske formbestemtheds historisk-forbigående karakter (thi formen er ikke historiens form, men produktionsforholdenes virkeliggørelse sig, økonomisk form). Reichelt anerkender kun som det socialistiske perspektivs funktion genstandens historisering - og den marxistiske teori selv, der skabes i relativeringen til det. "Det er kun det der menes, når der tales om, at det antciperede fremtidige samfund indgår i den teoretiske gennemsyning af det nuværende samfund, og deri gentages udelukkende, hvad vi ved undersøgelsen af de økonomisk-filosofiske manuskripter har lært at kende som en fragmentarisk skildring af menneskets ikke-fremmedgjorte forhold til naturen, som nødvendigvis indgår i fremstillingen af den absolutte forretningsform. (Jvf. Helmut Reichel: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt 1970, s.145 [Kurasjeudgaven (K), København 1974 s.157] hvad fortolkningen af sammenhængen for Pariser Manuskripternes vedkommende angår jvf. s.27 og 29 f. [K s.56 og 57 f]).

14a. For på forhånd at udelukke misforståelser: mens begreberne socialisme og kommunisme senere blev ladet op med vigtige forskelligartede betydningsindhold, anvendes de i det følgende udifferentieret, i overensstemmelse med kritikken af den politiske økonomis teoretiske niveau. - Sprogligt hænger hvert af disse begreber sammen med et af to begreber, som er af stor vigtighed i den følgende undersøgelse: Socialisme med samfund og kommunisme med det almene.

15. For eksempel hedder det ganske enkelt i MEW 24, side 358 [R. Bd. 2, s.462] "på grundlag af den samfundsmæssige produktion" eller "ved samfundsmæssig produktion". "Pengekapitalen falder bort ved samfundsmæssig produktion. Samfundet fordeler arbejdskraft og produktionsmidler til de forskellige produktionsgrene". - På samme måde i MEW 24, side 423 [R. Bd. 2, s.544]: "hvis produktionen var samfundsmæssig, i stedet for kapitalistisk, så ...". Hos Marx synes denne sprogbrug at stå i modsætning til en anden, og derfor kunne de følgende udredninger give anledning til misforståelser. Marx henviser jo gang på gang til kapitalismens egentlige historiske effekt, der består i inden for rammerne af de produktionsforhold, der er bestemt af privatejendommen, at have udviklet den samfundsmæssigt voksende mælestok for produktionen og dermed at have udviklet den materielle basisbetingelse for socialismen som en mulighed. Men lad os huske på følgende: allerede den førkapitalistiske byttehandel sætter det arbejde, der er genstandsgjort i varen, som samfundsmæssigt arbejde, selv om det er og bliver dets umiddelbart herskende bestemmelse, at være privatarbejde. Det, det kommer an på, er klart at begribe dette modsætningsforhold, og den her foreliggende undersøgelse vil yde et bidrag hertil. Kategorien, den bestemte negation, der udvikler sig i 3. del, muliggør at man erkender den modsætning, nemlig at en og samme ting samtidig er samfundsmæssig og ikke-samfundsmæssig i sin konsekvens, set udfra muligheden for dens ophævelse og muliggør samtidig, at man bevæger sig praktisk-politisk iblandt dagligdags fremtrædelsesformer. - Her blot

endnu en karakteristisk formulering - som vi går ind på i snittet om bestemt negation - , der behandler det samfundsmæssiges udvikling inden for det privates rammer. I konteksten drejer det sig om kapitalens akkumulation, koncentration og centralisation. Disse processers resultat bedømmer Marx på følgende måde: "Produktionen (er), ganske vist i fremmedgjort form, forvandlet til samfundsmæssig produktion i og med denne modsætnings og modsigelsens mest ekstreme form. Samfundsmæssigt arbejde og fællesskab om produktionsinstrumenterne inden for den virkelige arbejdsproces. Kapitalisterne bliver overflødiggjorte som funktionærer i den proces, der samtidigt fremskynder den samfundsmæssige produktion og dermed produktivkrafternes udvikling i samme grad, som de per procura indskrænker samdets udnyttelsesret og pustes op som ejere af denne samfundsmæssige rigdom og som det samfundsmæssige arbejdes kommandører." (MEW 26.3 s.309). Det, der her betegnes som "fremmedgjort form" er klart nok det umiddelbart herskende, som de samfundsmæssige indhold underkaster sig og som bestemmer produktionsforholdene. Den kapitalistiske produktionsmåde forsvinder i og med den fremmedgørelses form, som det samfundsmæssige arbejdes forskellige momenter gensidigt indgår i, (som tager skikkelse af kapital." (MEW 26.3, s.308). - "Samfundsmæssig produktion", som den mest almene sigende betegnelse for socialismen, betyder den umiddelbart herskende form og den overensstemmelse med sit indhold, der i kapitalismen altid kun er middelbar.

16. Jvf. f.eks. MEW 24, s.448 [Rhodosudg. Bd. 2, s576]. "Det skal senere undersøges, hvordan dette ville foregå på anden måde, forudsat at produktionen var fælles og ikke antog form af vareproduktion." Et andet sted taler Marx ikke "fælles" men om "almen organisation af det samfundsmæssige arbejde" (MEW 23, s.377)[Rhodosudg. Bd.1, s. 523.]
17. Udvidelser og indskrænkning i produktionen retter sig alene "efter de samfundsmæssige behov, efter de samfundsmæssigt udviklede menneskers behov." (MEW 25, s.269)[Rh. udg. Bd. 3, 340]
18. MEW 23, s.645. [Rh. udg. Bd. 1, s.876]
19. MEW 25, s.197. [Rh. udg. Bd. 3, s.242]
20. Det er "et samfund, hvori producenterne regulerer deres produktion efter en forud lagt plan ... ", hedder det f.ek. i MEW s.271 [Rh. udg. Bd. 3, s.343]
21. Vedrørende "kollektiv erkendelse", jvf. f.eks. MEW 25, s.26 [R. Bd. 3, s.338]
22. Inden for enhver kapitalistisk virksomhed bliver sammenhæng mellem alle momenter allerede "a priori og planmæssigt frembragt". (jvf. MEW 23, s.377)[R. Bd. 1, s.523]
23. Idet sammenhængen - et andet udtryk for produktionens samfundsmæssighed - "som en lov, de" - nemlig producenterne - "kollektivt har erkendt og kollektivt behersker, ... bringer produ

tionsprocessen under deres fælles kontrol" (MEW 25, s.267) [R. Bd. 3, s. 338] - Denne positive bestemmelse er på strukturerende måde indlagt i en karakteristik af kapitalismen på et område hvor den netop ikke er sådan. Jvf. nærmere nedenfor, Note 38.

24. Jvf. MEW 23, s.636 [R. Bd. 1, s.859]

25. Imellem kapitalisternes indbyrdes hersker "det mest fuldkomne anarki, inden for hvilket produktionens sociale sammenhæng kun gør sig gældende som overmægtig naturlov imod individuel vilkårlighed". (MEW 25, s.888)[R. Bd. 3, s.1132]

26. Således karakteriseres værdilovens funktionsmåde f.eks. i MEW 25, s.887 [R. Bd. 3, s. 1131] derved, at den sætter den samfundsmæssige ligevægt i produktionen igennem midt i dennes tilfældige svingninger. "Men de forskellige produktionsfærers stadige tendens til at komme i ligevægt virker kun som reaktion mod den stadige ophævelse af denne ligevægt" (MEW 23, s.377)[R. Bd. 1, s.522f]

27. "Den a priori og planmæssigt fulgte regel for arbejdsdelingen inden for værkstedet virker for arbejdsdelingen i samfundet kun a posteriori som indre, stum naturnødvendighed, der hersker vareproducenterens regelløse skøn og kan iagttages i markedspriserens barometersvingninger." (MEW 23, s. 377)[R. Bd. 1, s.523]

28. Sammenlign hermed f.eks. MEW 13, side 32: "Det alment samfundsmæssige arbejde er derfor ikke en færdig forudsætning, men et tilblivende resultat." Men dette "tilblivende resultat" er samtidigt det fikspunkt, alt bevæges omkring, værdilovens indhold.

29. Jvf. f.eks. med MEW 23, s. 117 [R. Bd. 1, s. 206] hvor ethvert system af privat vareproduktion karakteriseres som en "produktionsmåde, hvor en regel kun sætter sig igennem som regelløshedens blindt virkende gennemsnitslov."

30. Ricardo forføres af denne bag efter kommende planmæssighed til umiddelbart at betragte den kapitalistiske produktion "som samfundsmæssig produktion, således at samfundet fordeler som efter en plan. ...". (MEW 26.2, s.529) "Omvendt kunne man spørge", hvordan udligning overhovedet er mulig inden for anarkiet (sammenlign sammesteds).

31. "Varens fetich-karakter" og mange formuleringer omkring "tingsliggørelse" og "fremmedgørelse" er ikke andet end kendetegn ved funktionsmåden af en samfundsform, hvor privatinteressen umiddelbart hersker. "Privat", et andet negativt struktureret begreb, der står for "ikke-samfundsmæssigt", og som betegner planløshedens side, hvor "samfundsmæssig" betegner planmæssigheden. - En tidlig formulering af denne modsætning, således som den reflekteres i den borgerlige nationaløkonomi, findes i de "Økonomisk-filosofiske manuskripter" fra 1844: "Arbejdsdeling og vareudveksling er de to fænomener, i forbindelse med hvilke nationaløkonomen pukker på sin videnskabs samfundsmæs-

sighed, samtidig med at han i samme åndedrag bevidstløst utrykker sin videnskabs modsigelser, nemlig samfundets grundlæggelse på den ikke-samfundsmæssige særinteresse. (MEW, s. plerings bind, 1. del [Marx] side 562). - Funktionsmåden i det, som jeg her har kaldt planløs plan, beskrives netop i værdiloven, som er et af de vigtigste resultater inden for kritikken af den politiske økonomi og som består i "at gøre det klart, at der hersker orden og ikke det rene kaos i et værdilov producerende samfund, selv om centraliserede og koordinerede beslutninger mangler. Ingen beslutter, hvordan den produktveanstrengelse skal styres, hvor meget der skal produceres af de forskellige varearter, men problemet bliver løst, og det ikke kun på en rent vilkårlig og uigennemskuelig måde. Værdilovens funktion ligger i at give forklaringen på, hvordan dette sker ...". (Sammenlign Paul M. Sweezy: Theorie der kapitalistischen Entwicklung, Köln 1959, s.40).

32. Således kan Marx med en fordrejning af den korsfæstede ordkendetegnede vareproducenterens samfundsmæssige praksis, som formidlet gennem deres varers bytteforhold, virkeliggøre deres egne samfundsmæssige forhold, idet vareproducenterne ty igennem deres produkters "saglige hylstre" sætter deres del nedlagte arbejde lige. "De ved det ikke, men de gør det". MEW 23, s.88 [R. Bd. 1, s. 173]

33. Jvf. MEW 24, s.173 [R. Bd. 2, s.221] "... fordi intet sker efter en plan i samfundsmålestok, mer afhænger af de uendeligt forskellige omstændigheder, midler osv., hvormed den enkelte kapitalist opererer. Heraf opstår der stor ødslen med produktivkræfterne." - "til dels til skade for arbejdskraften".

34. F.eks. i MEW, s.828 [R. Bd. 3, s.1056] taler Marx om at menneskene under kapitalismen bliver beherstet af deres stofskeifte med naturen "som af en blind magt".

35. Jvf. f.eks. MEW 23, s.59 [R. Bd. 1, s.139f] "De forskellige proportioner, i hvilke forskellige slags arbejder reduceres til simpelt arbejde som måleenhed for dem, fastsættes gennem en samfundsmæssig proces bag ryggen af producenterne og forekommer dem derfor at være givet ved sædvanen". "naturgroethed" er et andet modbegreb til den bevidste umiddelbare samfundsmæssige praksis. Jvf. f.eks. MEW 23, s. 121 [R. Bd. 1, s.210] hvor der redegøres for den vanskelighed, som resulterer af, at den private vareproducent kun kan afhænde sit arbejde "i samfundsmæssig nyttig form", og at hans arbejde derfor må "hævde sig som led i den samfundsmæssige arbejdsdeling". Men arbejdsdelingen er en naturgroet produktionsorganisme, hvis tråde blev vævet bag ryggen af vareproducenterne og stadig væves videre."

36. "Hvis vi forestiller os samfundet ikke som kapitalistisk, men som kommunistisk, ... Sagen reduceres simpelthen til, at samfundet på forhånd må beregne ... . I det kapitalistiske samfund derimod, hvor den samfundsmæssige forstand altid først gør sig gældende post festum, kan og må der på denne måde bestandig indtræde store forstyrrelser ...". (MEW 24,

s.316 f) [R. Bd. 2, s.409].

37. Jvf. f.eks. MEW 24, s.317 [R. Bd. 2, s.409], cit. ovenfor i note 36.
38. MEW 25, s.267 [R. Bd. 3, s. 338].
39. G.W.F. Hegel: Wissenschaft der Logik. Erster Teil (udg.) G. Lasson, Meiner Verlag, Leipzig 1951 s.100.
40. MEW 32, s.180 f.
41. Ibid. s.181.
42. Dels som former for praktisk engageret anskuelse, dels som "Forekommer - den og den - at være" (tingen x forekommer den samfundsmæssigt som A bestemte person at være x_A men derimod den samfundsmæssigt som B bestemte at være x_B).
43. Sammenlign hermed f.eks. Rudolf Herrnstadt: Die Entdeckung der Klassen, Berlin 1965, s.11f. - I stændersamfundet har hver klasse sin egen retslige status; i det borgerlige samfund er klasserne derimod "i det mindste i princippet" juridisk ligeberettigede. Formelt står alle retslige standpunkter åbne for ethvert individ. Sammenlign hermed W.I. Lenin, Das Agrarprogramm der russischen Sozialdemokratie, Werke Bind 6, Berlin 1956, s.103, anmærkningen.
44. MEW 26, 1, s.368 f.
45. Jvf. f.eks. MEW 26.1, s.122 f.
46. Bestemmelserne produktiv/uproduktiv er altså - som andre tilsvarende bestemmelser - "ikke taget fra den materielle bestemmelse af arbejdet ... , men fra den bestemte samfundsmæssige form, det samfundsmæssige produktionsforhold, i hvilket det virkeliggør sig" (MEW 26.1, s.127). - Det er altså ikke kun sådan, at man ikke kan erkende disse begrebsbestemmelser i de konkrete arbejder og de nyttige arbejdsprodukter, men det samme arbejde og det samme produkt kan, set ud fra forskellige standpunkter få helt forskellige bestemmelser. "Selvsamme arbejde kan være produktivt, når jeg køber det som kapitalist, som producent, for at værdiforøge det, og uproduktivt, når jeg køber arbejdet som konsument, som den der giver revenue ud, for så at fortære arbejdets brugsværdi ... ". (MEW 26.1, s. 135). "F.eks. er kokkene og tjenerne i et offentligt hotel produktive arbejdere, i det omfang deres arbejde forvandles til kapital for ejeren ... men faktisk er også de samme personer for mig, for konsumenten, uproduktive arbejdere i hotellet." (MEW 26.1, s.129). (Sammenlign også MEW 26.1, s.381). - Det, at en ting's formbestemthed ikke kun afhænger af det bestemte standpunkt, men at den producerende virksomheds formbestemthed også gør det, oplader på skabensvanger vis kategorien "bestemmelse" for arbejderne, i overensstemmelse med den sproglige dobbeltbetydning. Således kan Marx hos Ricardo som bevis for dennes klarsynethed specielt fremhæve:

" ... han deler ikke mere Smiths forkærlighed for og illus om det produktive arbejde. Dette at være en produktiv arbejder er en arbejder, der producerer fremmed rigdom. Kun som et sådant produktionsinstrument for fremmed rigdom, har han eksistens mening." (MEW 26.1, s.196). - Først idet arbejde ne gør deres klassestandpunkt gældende - hvordan de gør de afhænger af rækkevidden og magtforholdene -, er de i stand at bestemme meningen med deres eksistens på den anden side

47. MEW 26.1, s.122.
48. Ibid.
49. MEW 25, s.34 [Rh. udg. Bd. 3, s. 38].
50. MEW 23, s. 415 [R. Bd. 1, s.573].
51. MEW, 26 III, s.253. - Marx forholder sig hermed til Ricard's kapitel om "værdi og rigdom og deres forskelligartede egen-skaber". Idet ikke mængden af værdi - som jo kun er det ta. mæssige udtryk for det forbrugte arbejde - men mængden af brugsværdier eller mere præcist: "at så mange values in use som muligt skabes af så lidt value som muligt", er kriteriet på samfundsmæssig rigdom, reducerer rigdommen sig også her sidste ende til fri tid. I det kapitalistiske klassesamfund terminologi betyder dette den fri tids rigdomskriterium nok "at de samfundsklasser, hvis tid kun delvis eller slet ke er absorberede i den materielle produktion, selv om de i der dens frugter, bør være så talrige som muligt i forhold til de klasser, hvis tid helt og holdent er absorberet i de materielle produktion ..." (samme steds).
52. Jvf. hertil, udover de berømte perspektiverende ytringer om forholdet mellem "Frihedens rige" og "Nødvendighedens rige" (MEW 25, s.828)[R. Bd. 3, s. 1055], også Marx's udsagn om : bejdsøkonomi og ikke mindst om den antagonistiske form, hv de disse mål virkeliggør sig i kapitalismen som resultat af v d ilovens virke.
53. MEW 25, s.53 [R. Bd. 3, s. 55].
54. Opdagelsen af det, Marx kalder "den indre sammenhæng mellem de økonomiske kategorier eller det borgerlige økonomiske s stems skjulte opbygning, udgør Adam Smith's "esoteriske" s de (jvf. f.eks. MEW 26.2, s.162f).
55. MEW 24, s.218 [R. Bd. 2, s.280 1].
56. Jvf. hertil MEW 24, s. 218-224 [R. Bd. 2, s.280-287].
57. Ikke kun derved, at teoretikerne fra enhver fraktion inden for bourgeoisie kritiserer alle andre fraktioners positioner, der måtte stå i vejen for deres egen fraktions interesser, men, i en vis udstrækning, også igennem den teoretiske ydelse at fremstille begrebsmæssige sammenhænge, som står i umiddelbar modsætning til fremtrædelsesformer og praktiske

gagerede opfattelser. Marx kan derfor hos Ricardo ligefrem tale om en "kritik af den hidtidige politiske økonomi". Tekststedet kaster lys over Marx's begreb om kritikken af den politiske økonomi og må derfor på dette sted citeres temmelig udførligt: "Hele det Ricardoske værk er altså indeholdt i hans to første kapitler. I disse konfronteres de udviklede borgerlige produktionsforhold, altså også den politiske økonomis udviklede kategorier, med deres princip, værdibestemmelsen, og der aflægges regnskab for, hvorvidt de stemmer direkte overens med den eller hvordan det forholder sig med de tilsyneladende afvigelser, som de bringer ind i værdiforhold. De indeholder hele hans kritik af den hidtidige politiske økonomi ... og fører gennem denne kritik samtidigt til nogle helt nye og overraskende resultater. Heraf kommer den store teoretiske nydelse, som disse første to kapitler giver, idet de i komprimeret form bliver en fuldendt kritik af det gamle, der er gået for meget i bredden og har fortabt sig, og idet de fremstiller hele den borgerlige økonomiske system som værende underkastet en grundlæggende lov, som uddrager quintessensen af fremtrædelsesformernes spredthed og mangfoldighed." (MEW 26.2, s.166).

58. MEW 23, s.790 [R. Bd. 1, s. 1059].

59. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s. 1061].

60. Hvor de produktionsmidler, som skulle fungere som kapital, ikke træffer på ikke-besiddere af sådanne, kan de heller ikke fungere som kapital. Slutkapitlet i Kapitalens første bind har den funktion per contrast at vise at "Kapital" ikke er andet end resultatet af et klasseforhold mellem besiddende og ikke-besiddende (25. kap. "Den moderne koloniseringsteori". MEW 23, s.792f [R. Bd. 1, s. 1063 f].

61. MEW 23, s.790 [R. Bd. 1, s. 1060].

62. sammesteds.

63. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s. 1061].

64. Det er dens af profitmekanismen styrede virksomhed, der sætter loven om gennemsnitsprofitratens tendensielle fald igang og dermed en mekanisme af anden grad, der angriber dens indre drivfjeder. Sammenlign hermed MEW 25, 3. afsnit. [R. Bd. 3, s. 281-351].

65. Mere præcist: "den moderne overproduktions grundlag lægges på den ene side i produktivkræfternes ubetingede udvikling og derfor i masseproduktionen på basis af den producentmasse, der er indfanget i afhængighed af livsforbrødenheder og på den anden side i den skranke, som kapitalisternes profit sætter." (MEW 26.2 s.529).

66. MEW 25, s.269 f. [R. Bd. 3, s.341].

67. MEW 25, s.260 [R. Bd. 3, s.329].

68. MEW 25, s.274 [R. Bd. 3, s.347].

69. Karl Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verlag, Berlin 1953, s.365 [M. Bd. 2, s.340].

70. MEW 26.3, s.309.

71. MEW 23 s.526 [R. Bd. 1, s.715].

72. MEW 23, s.791[R. Bd. 1, s.1061].

73. Jvf. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s.1061].

74. MEW 26.3, s.257.

75. Sammesteds.

76. Jvf. hertil Grundrisse, s.715f [M. Bd. 3, s.655]. Der er her tale om den i kapitalforholdet indeholdte grundlæggende fordeling mellem subjekt og objekt. Udviklingen af produktivkræfterne fremtræder derfor "fra kapitalens standpunkt således, ikke at det ene moment i den samfundsmæssige aktivitet - det genstandsmæssige arbejde - bliver til det stadig mere kraftfulde legeme for det andet moment det subjektive, levende arbejde, men at - og dette er vigtigt for lønarbejdet - arbejdets objektive betingelse antager et stadig mere kolossal selvstændighed ... over for det levende arbejde og at den samfundsmæssige rigdom træder op imod arbejdet i stadig mere voldelige portioner som fremmed og beherskende magt. ... Men denne fordeling er åbenbart en blot historisk nødvendighed, blot ud fra et bestemt historisk udgangspunkt, eller basis, en nødvendighed for produktivkræfternes udvikling, men på ingen måde en absolut nødvendighed for produktionen; snarere en forsvindende nødvendighed og resultatet og (det immanente) mål for denne proces er at ophæve såvel denne basis som denne form for processen

76a. I indledningen til Grundrisse taler Marx om, at den borgerlige økonomi leverer "nøglen til den antikke". At forstå en [samfunds] formation ved hjælp af denne nøgle vil ikke sige at identificere den med den. Marx ser også den borgerlige økonomis funktion som nøgle for forståelsen af den førborglige indskrænket ved at "det borgerlige samfund selv blot en modsætningsfyldt udviklingsform". Hvor meget mere egnet må da den højere, ikke længere modsætningsfyldte formation være, i hvilken "blotte antydninger" virkelig fuldendt "ha udviklet sig til udbyggede betydninger". Hvad Marx siger om det borgerlige samfunds samfundsvidenskabelige nøglefunktion idet han tager en analogi fra den biologiske evolution til hjælp, gælder efter min mening først uden indskrænkning om det socialistiske samfund: "Mennesket anatomi indeholder

en nøgle til abens anatomi. Antydningerne om det højere hos de laverestående dyrearter kan derimod kun forstås, efter at det højere selv allerede er bekendt. (Grundrisse s26)[M. Bd. 1, s. 25]. Her lader det sig gøre at knytte an for en historisk teori om erkendelsen, der omend historisk, er baseret på et bæredygtigt grundlag i stedet for at forfalde i en grundlagsløs relativisme. En videreførende bemærkning af Marx kan findes i Kapitalen (Kapitel 1.4): "Den form, som den sociale livsproces, dvs. den materielle produktionsproces antager, afkaster ikke sit mystiske tågeslør, før den som produkt af frit associerede mennesker står under disses bevidste planmæssige kontrol. Dette kræver imidlertid en materiel basis for samfundet eller en række materielle eksistensbetingelser, som selv atter er det naturligt opståede produkt af en lang og kvalfuld udviklingshistorie." (MEW 23, s.93)[R. Bd. 1, s. 180-81]. Den borgerlige teori opfattet i formler "som tydeligt nok hører til en samfundsformation, hvor produktionsprocessen behersker menneskene, mennesket derimod endnu ikke produktionsprocessen ..." (MEW 23, s.95 min fremhævelse [R. Bd. 1, s. 182]. - Ud fra det, som endnu ikke fandtes, men som voksede frem i det borgerlige samfunds skød, blev kapitalismen gennemskuelig.

77. F.eks. MEW 26.3, s. 261.

78. MEW 26.3, s. 261.

79 Den gør langtfra dette blot i kraft af den ideologiske automatisme, det nødvendige skøn af fetichistisk art, som klæber til varerne. Med et stadigt voksende opbud af positive og negative sanktioner bliver den samfundsvidenskabelige erkendelse og fremfor alt dens almengørelse modarbejdet fuldt bevidst. Forholdsreglerne spænder fra korrupsion og omfattende indsættelse af åndsarbejdere, der er til købs, over manipulation af også den videnskabelige offentlighed og over institutionel og personale-politisk styring af den akademiske videnskab til fysisk likvidation som f.eks. Rudolf Hilferding på trods af hans besværgende bekendelse til den rene videnskab blev offer for.

80 (Thomas Hodgskin): Labour defended against the Claim of Capital; or the Unproductiveness of Capital proved. By a Labourer, London 1825, s.17. (genudgivet of The Hammersmith Bookshop, London 1964), citeret i anm. MEW 26.3, s. 263.

81. MEW 23, s. 522 [R. Bd. 1, s. 749].

81a. Selvfølgelig kan udbytningens overfladiske modsætning heller ikke almengøres, som følgende annonce fra "Tagesspiegel" beviser: "Dame, der har mere glæde ved at give end at tage, søger partner af samme slags".

82. Jvf. MEW 26.1, s. 197, hvor Marx citerer Vergils epigrammer.

83. MEW 23, s. 618, [R. Bd. 1, s. 836].

84. MEW 23, s. 168, [R. Bd. 1, s. 266].

85. For Wygodski er indsigt i den kapitalistiske produktionsforbigående nødvendighed "en af de vigtigste erkendelser den Marx'ske økonomiske teori formidler". Også Engels fraver i sin anmeldelse af Kapitalens første bind specielt et aspekt (MEW 16, s. 216 og 227). Sammenlign hermed Wygodski: Die Geschichte einer grossen Entdeckung, s. 132 [R. s. 147]. - På samme måde som Marx med sin indsigt i kapitalismens forbigående nødvendighed vurderede samtiden ud fra den kapitalistiske udvikling, på samme måde kan det socialistiske samfund se tilbage på faser for kapitalistisk udvikling og acceptere dem som betingelser, der ligger i fortiden, og betingelser for sig selv. "Netop den samfundsmæssiggørelsesproces, der oprindeligt først var knyttet til den moderne maskinelle storproduktion, satte den ensartede centrale styring af arbejdsdelte og samtidig højt koncentrerede samfundsmæssige reproduktionsproces på dagsordenen, en dagsorden der er fyldt med den socialistiske revolution og den socialistiske ejendom", (Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Wendung in der DDR. Dietz Verlag, Berlin 1969, s.204).

86. Hvis det her udviklede er rigtigt, har det konsekvenser i teori og praksis. Heraf følger ikke mindst synspunkter på didaktik for kritikken af den politiske økonomi. Det gælder om at tilegne sig den med henblik på at anvende den. Hvert et eller andet vagt og ubekvemt Nej eller det abstrakte Nej, der tumler med forestillinger om et helt andet har i beset holdepunkter i Karl Marx's Kapitalen. Hans position den bestemte negations position. Den materialistiske dialektik er "en pestilens og vederstyggelighed for borgerskabet og dets doktrinære ordførere, fordi den i sin positive forståelse af det bestående tillige rummer forståelsen af den negation". (MEW 23, s.28)[R. Bd. 1, s. 106]. - Det er netop den Marx'ske metodes kritiske og revolutionære karakter, lader negationen være baseret i det positive. Det synes derfor helt meningsløst, at udstrække dette moment på bekning af alle andre og at vende op og ned på det i en sådanne grad, at den bestemte negations position i modsætning til den "rene" negations diverse positioner erklæres for at være konservativ. Sammenlign hermed Martin Puder: "Marx und Ein als konservative Denker", i: Neue deutsche Hefte nr. 1/19

Mogens Pahuus

OM DET NORMATIVE GRUNDLAG FOR
MARXISTISK HUMANVIDENSKAB.

I artiklen "Standpunkt og socialistisk perspektiv i kritikken af den politiske økonomi" 1) redegør Haug for Marx' stillingtagen til spørgsmålet om et normativt eller værdimæssigt grundlag for historisk/økonomisk/sociologisk forskning, af den karakter han selv har foretaget i kritikken af den politiske økonomi. Det er Haugs opfattelse, at Marx udforsker og danner teorier om det kapitalistiske samfund ud fra et socialistisk perspektiv, der er baseret på et standpunkt, som giver sig af selve den kapitalistiske produktionsmåde som dennes bestemte negation, en negation som hævder det almene, det almengørelsesduelige. Det er vigtigt at fastholde, at Marx' standpunkt fastlægges gennem to bestemmelser:

På den ene side drejer det sig altså om et standpunkt som udgør den bestemte negation af den kapitalistiske produktionsmåde, et standpunkt der så at sige er indgraveret i den kapitalistiske produktionsmåde. I og med at produktivkræfterne bliver stadig mere socialiserede eller samfundsmæssiggjorte, kommer de i stadig skarpere konflikt med produktionsforholdene (den private ejendomsret og den private tilegnelse af produktionsresultatet) og selve denne spænding peger direkte på sin negation.

På den anden side fastholdes det, at dette standpunkt er et blandt flere mulige. Netop samfundets klassekarakter indebærer, at flere standpunkter er mulige og virksomme i samfundet. Men det so-

- utopier < ^{den integrerende}
den klassiske
35

cialistiske standpunkt udmærker sig da ved at være almengørelsesdueligt. "Marx' kritik --- stiller sig konstant på det almene standpunkt i hvert fald på det, der tåler at blive almengjort's standpunkt" (s.183). "Den siger ja til almengørelsen som proces og vurderer dermed privatinteressen" (s.185).

Hvordan præciseres eller indholdbestemmes nu det socialistiske perspektiv. Hos Haug bestemmes det ikke mere detaljeret end som "Tanken om den fælles, bevidste, fornuftige besørgelse af det livsnødvendige" (s.156) - altså som "almen samfundsform" (s.151);

Jeg vil imidlertid mene, at dette er en for generel og for vag bestemmelse af det socialistiske perspektiv, som Marx beskriver kapitalismen på baggrund af.

Ole Thyssen retter i sin disputats Utopisk dialektik 2) en lignende kritik mod Haug, når han skriver, at den integrerede utopi, som ligger bagved Haugs kritik af vareæstetikken (den integrerede utopi står i modsætning til den klassiske utopi, idet en integreret utopi betegner en utopi, som ikke illusorisk bryder med samtiden, men som indgår i samfundsprocessen, som altså er en forestilling som på samme tid henviser til, hvad der empirisk er muligt og hvad der normativt er ønskeligt) faktisk kun karakteriseres eller skitseres "i almene og indforståede vendinger" (s.183).

Der ligger efter min mening noget ganske specifikt i det Marx' ske perspektiv. Den centrale tanke er idealet om myndighed, dog ikke et individualistisk borgerligt begreb om myndighed, men myndighed forstået som dette at et kollektiv af personer beher- sker deres fælles tilværelse via en tvangfri meningsudveksling, viljesdannelse og beslutningstagen. (Et kollektiv af frit associerede individer). Dette myndighedsideal kan også karakteriseres som idealet om et fuldstændigt gennemsigtigt samfund, dvs. et samfund som ikke bygger på mekanismer eller indeholder util- sigtede konsekvenser, som binder individerne eller indebærer en modvirkning af deres intentioner. Et sådant ideal vil endelig

det
speci-
fikke
myndigheds-
ideal

kunne beskrives som overvindelse af menneskets splittethed i rollerne som l'homme, økonomisk handlende væsen og politisk statsborger (et tema som er særdeles centralt i ungdomsskrifterne, jævnfør Löwith: Marx und Weber) 3). Idealet rummer endnu et element, nemlig det græske ideal om det alsidigt virkende individ, det individ som udfolder alle sine væsenkræfter og anlæg (igen en tanke som er klart udviklet i ungdomsskrifterne, men som også ligger bag ved det senere videnskabelige arbejde).

Af denne beskrivelse af det marx'ske, socialistiske perspektiv fremgår det, mener jeg, at det ikke simpelthen kan aflæses i den kapitalistiske produktionsmåde som dennes bestemte negation, men at det repræsenterer en genuin, skabende, normativ tænkning. Hermed mener jeg ikke at have påstået, at Marx udfolder en frit i luften svævende åndelig aktivitet, at have postuleret en frigjort subjektivisme og voluntarisme. Jeg mener, at Marx udvikler dette normative eller værdimæssige perspektiv på basis af et engagement i og en deltagelse i den faktiske sociale arbejderbevægelse. Men bevægelsen erhverver ikke sit standpunkt fra den kapitalistiske produktionsmådes modsigelse af sig selv, men gennem en overvejelse som også rummer elementer af værdimæssige overvejelser, foretaget af enkeltpersoner som blandt andre Marx. Andre værdiperspektiver var faktisk - og er faktisk - mulige og virkeliggjorte i arbejderbevægelsen. Jeg mener nu, at en anerkendelse af at det Marx'ske værdiperspektiv også rummer genuin værdimæssig overvejelse og stillingtagen ikke diffamerer Marx' videnskabelighed. Jeg mener nemlig man må give Weber ret i, at al kulturvidenskab må være, hvad Weber kalder wertbezogen. Jeg vil slet ikke påstå, at Marx' og Webers generelle metodologi er identisk. Der er faktisk mange forskelle. Jeg vil blot pege på dette enkle forhold, at de ser ud til at være enige om, at det er en forudsætning for at kunne bedrive "kulturforskning", at man starter sin undersøgelse ledet i en interesse i at forstå de forhold, der har en negativ eller en positiv årsagsmæssig betydning for bestemte idealer eller værdier, som man finder vigtige i vor nutidige situation. Men et par

Handl. skema

og denne m...

citater fra Webers centrale artikel i denne sammenhæng Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis 4): "Diejenigen Phänomene, die uns als Kulturercheinungen interessieren, leiten regelmässig diese unsere Interesse/ihre Kulturbedeutung - aus sehr verschiedenen Wertideen ab, zu denen wir sie in Beziehung setzen können"

"Die empirische Wirklichkeit ist für uns 'Kultur', weil und sofern wir sie mit Wertideen in Beziehung setzen, sie umfasst diejenigen Bestandteile der Wirklichkeit, welche durch solche Beziehung für uns bedeutsam werden, und nur diese" (s.175)

Denne tese om kulturforskningens værdirelaterethed er blevet kritiseret af Runciman 5). Runcimans hovedindvending er, at Weber ikke gør sig klart, at værdirelateringen udelukkende retteligt betegner det forhold, at man altid må gå ud fra - f.eks. observere ud fra eller indsamle data ud fra - bestemte teoretiske forventninger (hvilket iøvrigt alle kritikere af den simple induktivisme er enige om). Jeg mener imidlertid ikke, at Weber bør nøjes med at mene dette med "værdirelatering".

Jeg mener man kan sige, at en orientering efter idealer, som er vigtige for os idag, er forudsætningen for at kunne formulere eller danne sig teoretiske forventninger.

Jeg tror, at marxister ofte forestiller sig, at denne tese om forskningens værdirelatering overflødiggøres og falsificeres i og med at man - som marxist - har den opfattelse, at det kapitalistiske samfund er underkastet et organisationsprincip (for at bruge Habermas' terminologi fra Legitimationsproblemer i senkapitalismen, 6) dvs. væsensforhold. Dette mener jeg er en misforståelse. En afdækning af væsensforholdene vil altid indebære en bestemmelse af genstandsområdet, en begrebsdannelse som vil blive foretaget ud fra et bestemt værdiperspektiv. Det er ganske vist muligt at forsøge at afdække det samfundsmæssige som noget blot og bart naturgivet, hvor man forsøger at afdække invariante lovmæssigheder. Men som påvist af Habermas vil en sådan samfundsforskning være drevet af en beherskende eller teknisk erkendelsesinteresse. Den vil resultere i en

Det udsagnes vil være utvunnet

magtviden, som faktisk ikke er i overensstemmelse med samfundets dobbeltnatur. I samme øjeblik samfundsforskningen lader sig lede af en forstående eller en frigørende erkendelsesinteresse, mener jeg også, at der vil være tale om værdirelatering, en relatering i forhold til forestillinger om det gode liv. Som bekendt tilslutter Habermas sig - hvad angår de forstående videnskaber - Gadamers tese, om at vi nødvendigvis forstår fra vore egne "fordomme". Denne frigørende eller den emancipatoriske erkendelsesinteresse er i sig selv en form for værdirelatering. Men igen vil jeg betone, at den altid vil være mere indholdsmæssigt bestemt.

[Habermas' teori om de quasi-transcendentale erkendelsesinteresser er en særlig udformning af værdirelateringstesen. Den siger, at vi har forskellige typer af viden og videnskab, som er bestemt af værdier eller interesser, som har en egen nødvendighed eller objektivitet. Det er for mig ingen tvivl om, at der her er tale om nødvendige interesser eller værdier, som faktisk gør sig gældende i videnskaberne. Blot må det siges, at den tekniske erkendelsesinteresse, jo altid konkret vil være yderligere formet af bestemte teknisk/videnskabelige problemer. Også den forstående erkendelsesinteresse, vil være konkret udformet som en interesse i at forstå ting, der umiddelbart eller særdeles afledt og indirekte er af betydning for os i dag, i relation til vor egen livsforståelse og livsorientering. Endelig vil også den frigørende erkendelsesinteresse, kunne antage forskellig konkret form (smlgn. her hvad der bliver sagt om forskellen mellem Weber og Marx på næste side.)]

Sammenligner man den marx'ske værdirelaterethed med den weber'ske vil man se, at begge på et vist niveau kan karakteriseres som betoningen af myndighed, frihed eller frigørelse. Alligevel repræsenterer de nok så forskellige idealer om det gode liv eller om frihed og myndighed. Vi har set på den marx'ske eksplikation af værdiperspektivet. Det weber'ske værdiperspektiv kan beskrives med følgende citat fra Abramowski 7) som her i sin sammenstilling af Weber og Marx følger Löwith: "Die Wertposition, von der aus Max Weber den abendländischen Prozess der Rationalisierung beurteilt, ist die Freiheit des auf sich selbst gestellten Individuums, der "verantwortungsetisch" handelnden Persönlichkeit".

Denne forskellige udformning af emancipationsværdiperspektivet har da også konsekvenser for henholdsvis Marx' og Webers begrebsdannelse. For Weber bliver den totalitet det gælder om at begribe "den vesterlandske rationaliseringsproces". Nu er det imidlertid også klart, at hvis man hævder det realistiske eller materialistiske standpunkt, at det kapitalistiske samfund (og andre samfund) er underkastet væsensforhold og "almene bevægelseslove", ja, da må man også forudsætte, at forskere med en forskellig værdirelatering (som for eksempel Marx og Weber) må komme frem til en afdækning af disse væsensforhold, for så vidt som deres forskning har gyldighed. Dette vil man da også se er tilfældet i Marx' og Webers tilfælde. For begge er det det moderne samfunds kapitalistiske forfatning, der udgør det moderne menneskes skæbne (som Löwith udtrykte det).

E: Værdirelateringstesen forstået på denne formale måde mener jeg som sagt er gyldig. Jeg har ikke dermed sagt, at de værdier, som man står i relation til, er "die geltenden Wertideen" (Richerts position) eller principielt ubeviselige og subjektive værdier (måske Webers position - i 'al fald i følge Hans Henrik Brun)8). Jeg mener selv, at disse værdier altid vil have rod i den samfundsmæssige situation og dens udviklingsmuligheder - i relation til forskellige klasser - men jeg mener også, at det er muligt at argumentere for og imod værdier eller normer. De er wahrheitsfähig, som Habermas siger.

- afledningsteorien = objektivisme

40

II → { materialisme uden
værdirelatering

Hævder man den materialistiske tese om det kapitalistiske samfunds væsensforhold under afvisning af nødvendigheden af værdirelateringen i humanistisk forskning, kommer man til at fortolke tesen om væsensforholdene i en ganske særegen version. Denne position kan illustreres af den type massekommunikationsforskning, som Lars Qvortrup har givet et ganske illustrativt eksempel på i sin bog Danmarks Radio og arbejdskampen. 9)

Qvortrup har det videnskabsteoretiske grundstandpunkt, at "Samfundets helhed er en ting, et væsen", udtrykt lidt mere konkret, "at den samfundsmæssige overdeterminator er den tvang til skabelse af værdi og merværdi, som realiseres gennem klassemodsatningen, lønarbejde-kapital" (s. 115). Han fortolker selv denne opfattelse således, at den står i modsætning til en formulering (hentet fra Piaget) om, at samfundets helhed er et system af relationer. Qvortrup hævder altså et markant objektivistisk standpunkt. Netop fordi han gør dette, kommer hans forestillinger om humanvidenskab til at udgøre en ret så simpel afledningsteori. Fra kritikken af den politiske økonomi (opfattet kapitallogisk) afledes bevidsthedsteorien og kriseteorien, og statsteorien afledes fra bevidsthedsteorien og kritikken af den politiske økonomi i forening. Fra bevidsthedsteori og statsteori afledes så igen omridsene af en teori om den specifikke, statslige institution, det offentligt retslige medie (Danmarks Radio). Det er ganske interessant at se, at selv om Qvortrup kritiserer forskellige statsafledningsforsøg (bl.a. Altvaters) for at være teorier, der enten opererer med en "forudsat kapitaladekvat funktion" eller teorier som postulerer en styrende hånd - idet han i stedet for sådanne forsøg selv udvikler en teori om statsinterventionisme, hvori socialdemokratiets udvikling spiller en afgørende rolle - så bibeholdes dog den simple afledningsteori: socialdemokratismen lader sig nemlig aflede af to ting i forening: dels samfundsmæssiggørelsen af lønarbejdet med de krav der udvikler sig i tilknytning hertil, dels reformismen som defineres som den handling der er bestemt af den fetichismebevidsthed og revenubevidsthed, der direkte kan afledes af kritikken af den politiske økonomi.

- klassekampens marxisme uden
det normative (værdimæssige) = deci

41

Qvortrups eksempel viser, at hævder man en ekstremt objektivistisk udgave af tesen om væsensforholdene, vil det ikke være nødvendigt at operere med nogen værdirelatering i humanistisk forskning. Men Qvortrups eksempel demonstrerer også, at denne forskningsstrategi ikke er særlig overbevisende. Man kan ikke forklare alt statsligt og offentligt ved en statsudledning fra vareproduktionen som sådan eller kapitalforholdet som sådan. Det betones også af Frans Mortensen, der hævder, at der må foretages en statsudledning på alle niveauer, også på klassekampens niveau. 10). Og det er klart, at Frans Mortensen her ikke mener, at positionerne i klassekampen - f.eks. partierne - kan afledes direkte af kritikken af den politiske økonomi og bevidsthedsteorien. Teoridannelser om klassekampen må være historisk specifikke teorier, og de må suppleres med lige så historisk specifikke teorier om de institutioner, hvori den kulturelle og ideologiske klassekamp udspiller sig (jævnfør offentlighedsteorien og teorien om de ideologiske statsapparater således som den sidste teori er videreudviklet af bl.a. Poulantz).

→ Qvortrup er et eksempel på en udpræget objektivistisk marxistisk position. Men også den type marxisme, der kritiserer den objektivistiske opfattelse, og som hævder nødvendigheden af at inddrage det aktive element, klassekampen, ender - for så vidt som man ikke anerkender den normative eller værdimæssige problematik i en ganske problematisk position, nemlig decisionismen. Et godt eksempel herpå finder man i Frans Mortensens artikel 12). Frans Mortensen kritiserer i denne artikel de ideologikritiske analyser af massemedieprodukter, som hans egen 22-Radioavisen 13) også er et eksempel på. Frans Mortensen skriver om denne type massekommunikationsforskning, at "kritikken var på forhånd opstillet som en dialogsituation med borgerskabet" (s. 81). "Man kritiserer således ikke i alliance med en bestemt klasse, men præsenterer sig selv som repræsentanter for den almene fornuft, der henvender sig til den abstrakte offentlighed" (s. 109). Han vender sig imod det videnskabelighedsideal, der lå til grund for denne type forskning, iflg. hvilket kun den fremstilling er videnskabelig "der er kemisk rensset for enhver personlig eller klasse-mæssig tilkendegivelse". Over for denne type massekommunikationsforskning hævder han kravet om en konkret sprogvidenskab: "En sprogvidenskab der derfor vil være konkret

der vil forstå den abstrakte sprogvidenskab og som vil videreudvikle den, må derfor stille sig på arbejderklassens grundlag. Enhver anden kritik af den abstrakte sprogvidenskab vil selv blive abstrakt og vil derfor udtrykke den borgerlige ideologi, som man forsøger at bekæmpe" (s. 112). Og videre: "Det der mangler, er at forfatteren, dvs. de humanistiske akademikere, træder ud af deres rolle i samfundets cirkulation og bevidst indtager arbejderklassens standpunkt, som er det eneste sted, hvorfra der kan føres en videnskabelig kritik imod de umenneskelige samfundsforhold. En kritik der vel at mærke ikke falder efter den videnskabelige analyse, og som ikke foretages i moralske kategorier, men en kritik der består i, at man udvikler sit objekts produktion og logik, og derigennem viser dets begrænsninger" (s. 127).

Hvad der her sker hos Frans Mortensen er dette, at en kritik som i første omgang rettes imod aspekter af den borgerlige offentligheds idealer i anden omgang også rettes mod den form for videnskabelig offentlighed, der konstitueres af de samme idealer der konstituerer den borgerlige offentlighed. I denne situation står kun decisionismen tilbage som acceptabelt standpunkt for den marxistiske humanvidenskabsmand, idet ethvert normativt grundlag afskrives som ideologisk.

III

videns udveending

En forskers værdirelatering kan være identisk med en given gruppes eller klasses interessebestemte værdiorientering. Marx' værdiorientering er i hvert fald til dels identisk med arbejderklassens interessebestemte værdiorientering. Webers er nok af mere personlig art, men dog kraftigt farvet af borgerskabets interessebestemte værdiorientering. Endvidere gælder det, at de iøjnefaldende problemer (hvad der opleves som problematisk) ændres med selve den historiske udvikling. Dette er forklaringen på, at bureaukratiseringsfænomenet optager Weber langt mere end Marx ligesom det iøvrigt også har optaget senere marxistiske teoretikere langt mere end Marx. Og det er derfor, at Lukacs kan sammentænke Marx og Weber i sin reifikationsteori 14).

I dag står vi i en historisk situation, hvor vi ser nogle forhold som problematiske, som Marx i sin historiske situation ikke så som et problem. Den værdirelatering, der må bestemme os i vor forskning, bliver derved delvis forskellig fra Marx'. De værdier der for os nu også bliver vigtige - foruden myndighedsidealet - mener jeg Niels Thomassen har beskrevet klart. Han beskriver et ideal om frihed, trivsel eller lykke, som rummer følgende bestemmelser af det gode liv: "et virkeligt, samvirkende, bevæget, trygt og meningsfuldt liv" (Teori og praksis nr. 7 s. 399). Jeg mener, at denne nye værdibevidsthed i væsentlig grad er bestemt af de økonomiske problemer vi i dag ser os konfronteret med.

Selv om jeg er enig i, at det socialistiske perspektiv på en måde udgør en bestemt negation til den kapitalistiske produktionsmåde, vil jeg dog også betone, hvor radikalt dette perspektiv er (smlgn. beskrivelsen af idealet i dets radikalitet tidligere). Vi ved simpelthen ikke, om dette ideal kan realiseres. I øjeblikket kender vi simpelthen ikke noget økonomisk system, som enten ikke er baseret på markedsmekanismerne i en vis udstrækning, eller er baseret på bureaukratiske systemer. I begge tilfælde er samfundet ikke fuldt gennemsigtigt. Og socialisme i Marx' forstand er idealet om fuld gennemsigthed i samfundet. Vi ved ikke, om den fuldstændige koopera-

pho-
logisk
model

UB

tions og totale harmonis situation er mulig, vi ved ikke, om dette ideal er realisabelt, den menneskelige natur, de menneskelige driftspotentialer taget i betragtning. Og vi kan ikke vide det.

Men denne indsigt har både politiske og videnskabelige konsekvenser. Jeg mener ikke at man politisk kan drage den konklusion, at det ikke kan retfærdiggøres at hævde en revolutionær strategi. Man kan ikke simpelthen drage den konklusion, at kun reformer er tilladelige, men man kan drage den konklusion, at en revolution må være massernes eget værk, og ikke et partis, fordi alle eksisterende institutioners nedbrydning er et radikalt og farefuldt projekt, som kan vise sig at være ene og alene destruktivt. Partipositionen giver kun mening, hvis det er muligt for et parti at forudse de uundgåelige stadier i den fremtidige udvikling.

Videnskabeligt kan man drage den konklusion, at man må give en yderligere specifikation - en historisk informeret specifikation - af det socialistiske værdiperspektiv, for at kritikken af de eksisterende institutioner kan være af interesse, kan være handlingsvejledende. (En vigtig forudsætning for at dette kan gøres er, at man har en kriseteori gældende for senkapitalismen som f.eks. den der er udviklet af Habermas i Legitimationsproblemer i senkapitalismen.)

Jeg tror der er mange eksempler fra de sidste år på undersøgelser af f.eks. den økonomiske politik (reformistisk økonomi) og undersøgelser af de foreliggende planer for økonomisk demokrati, som er nok så uinteressante, simpelthen på grund af deres radikalt utopiske værdirelatering. Andre eksempler kan findes i kritikker af den måde uddannelsesinstitutioner, massemedieinstitutioner og forskellige kulturelle institutioner fungerer på, eller kritikker af forsøg på at reformere sådanne institutioner.

Jeg mener nok at radikale bestemte negationer er af interesse - i særdeleshed i humanvidenskaberne. Men man må huske på disse radikale modellers filosofiske karakter. Dvs. man må forstå, at de har en bestemt normativ karakter. Hvis ikke, vil ens

kritik ikke blive udviklet på en sådan måde, at den er konstruktiv. Og hvad værre er, hvis man ikke erindrer sig disse modellers normative karakter, vil man ikke have nogen mulighed for at have sans for og at kunne tage i betragtning andre radikale utopiske modeller eller idealer, som f.eks. det livs-ideal, som Thomassen har beskrevet, og som jeg vil kalde den økologiske model.

Mange er klar over, at den økologiske model er så radikal, at en direkte omformning af den til kritik af eksisterende institutioner og til politisk handlen kan være nok så destruktiv og frem for alt reaktionær. Og derfor er det vigtigt at konkretisere Thomassens "paradisdrøm" 15), ikke blot at tage drømmen alvorligt. Men nøjagtigt det samme gælder for den marxistiske humanismes ideal. En direkte transformation af denne til kritik og politik kan være destruktiv. Også den må gives en historisk specifikation.

Noter:

- 1) W.F. Haug: Bestimmte Negation, Frankfurt am Main, 1973 og her
- 2) Ole Thyssen: Utopisk dialektik, København 1976
- 3) K. Löwith: Gesammelte Abhandlungen, Stuttgart 1960, s. 1-67
- 4) M. Weber: Gesammelte Aufsätze für Wissenschaftslehre, 4. Auflage, Tübingen 1973
- 5) W.G. Runciman: Kritik af Max Webers socialvidenskabelige filosofi, København 1974
- 6) J. Habermas: Legitimationsproblemer i senkapitalismen, København 1975
- 7) G. Abramowski: Das Geschichtsbild Max Webers, Stuttgart
- 8) Hans Henrik Bruun: Scienc, Values and Politics in Max Webers Methodology, Kbh. 1972
- 9) L. Qvortrup: Danmarks Radio og arbejdskampen, København 1977
- 10) F. Mortensen i Nydanske Studier, nr. 6, 1974 s. 77-144
- 11) Berner, Callewaert og Silberbrandt: Skole, ideologi og samfund, København 1977, s. 124-136
- 12) F. Mortensen i Nydanske Studier, nr. 6, 1974 s. 77-144
- 13) F. Mortensen: 22-Radioavisen, Grenå
- 14) G. Lukacs: Historia och klassemedvetande.
- 15) N. Thomassen: op.cit.